

ON DOKUZUNCU YÜZYILDA DOĞU KARADENİZ’DE (GÜMÜŞHANE-TRABZON) YAYLA ANLAŞMAZLIKLARI VE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ*

İlhan EKİNCİ**

ÖZ

Nehir vadileriyle bölünmüş Karadeniz, sahillerinden başlayarak yaylalarına kadar uzanan bir coğrafyada sosyal ve ekonomik bir bütünlük arz eder. Konar-göçer Türk yaşam biçiminin en önemli unsurlarından olan yaylalar, bu yaşam biçiminin kısmen hayat bulduğu mekânları olarak görülmüş ve o oranda tarihin ilgi alanına girmiştir. Bir kaç asır boyunca klasik Osmanlı düzeninin bir parçası olan yaylalar, on dokuzuncu yüzyılda çeşitli değişim ve dönüşümler geçirmiştir. Karadeniz’in uluslararası ticarete açılması, sahillerde yaşanan kentleşme, iç ve dış göçler, âyan nüfuzu gibi Osmanlı Devleti’nin maruz kaldığı sosyal, ekonomik ve siyasi gelişmeler bulanık bir mülkiyet alanı haline gelen yaylalar üzerine yaşanan tartışmaları daha da alevlendirmiştir. Doğu Karadeniz’in yaylaları özellikle de Gümüşhane ve Trabzon arasında anlaşmazlık konusu olmuştur. Bu araştırma, on dokuzuncu yüzyılda genelde Doğu Karadeniz, özelde Gümüşhane ve Trabzon arasında yaşanan anlaşmazlıkların tarihi arka planını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Sözcükler: Doğu Karadeniz, Yaylalar, Arazi hukuku, Trabzon, Gümüşhane

HIGHLAND DISPUTES IN THE EASTERN BLACK SEA REGION (GÜMÜŞHANE-TRABZON) DURING THE NINETEENTH CENTURY

ABSTRACT

The geography of the Black Sea punctuated by river valleys presents a social and economic unity in a geography from coasts to plains. The highlands, the most important feature characterizing the *nomadic* (Konar-Göçer) Turkmen’s life, mark a space where this life style has emerged and experienced in history. Highlands after the classical Ottoman rule for a few centuries, underwent various changes and transformations in the 19th century. With the rise of international trade in the Black Sea, urbanization in the coastal regions, internal and external migrations, the proprietors’ (*Âyans*) influence on social, economic and political aspects of the Ottoman society further aggravated the dispute on the highlands that caused property concerns. The highlands in the Eastern Black Sea region, predominantly Gümüşhane and

* *Gönderim tarihi:31.12.2018. Kabul tarihi:18.01.2019.* Bu makale 16-18 Ekim 2017 tarihinde düzenlenen I. Uluslararası Gümüşhane Sempozyumuna sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** *Prof. Dr., Ordu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORDU. ekincilhan@hotmail.com. ORCID: 0000-0002-3980-4159*

Trabzon, were the subject of such dispute. This study aims to explore the historical background of the disputes between the Eastern Black Sea, particularly Gümüşhane and Trabzon in the 19th century.

Keywords: Eastern Black Sea, highlands, territorial law, Trabzon, Gümüşhane

Giriş

Nehir vadileriyle bölünmüş Karadeniz coğrafyası, sahillerinden başlayarak yaylalarına kadar uzanan bir coğrafyada sosyal ve ekonomik bir bütünlük arz etmektedir. Aynı zamanda Karadeniz, dar alana çok farklı iklim özellikleri yerleştirmiş, tarihi gelişmelerin yönlendirdiği, birbirinden çok farklı, zengin bir sosyal ve kültürel bir dokunun bölgesel adıdır. Bölgenin denize paralel uzanan dağlarını derin vadilerle bölmüş nehirler, birbirinden ayrı yarı kapalı havzalar ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda hem alçak sahillerden yüksek dağlara kadar uzanan dikine, hem de vadilerle bölünmüş coğrafyası ile enine farklılıklar oluşturmaktadır. Bu yapı siyasi, ekonomik, sosyal şartlar olgunlaştığında bütünlük ve birlik oluşturma gayretlerine sahne olduğu gibi, tersi durumlarda ise ayrılık ve rekabetleri de körüklemiştir.¹

Konar-göçer Türk yaşam biçiminin en önemli unsurlarından olan yaylalar, bu yaşam biçiminin belli bir süre yaşandığı mekânlar olarak görülmüş ve o oranda tarihin ilgi alanına girmiştir. Osmanlı öncesi Türk fethi ve iskânı açısından önemli rol oynayan yaylalar, bir kaç asır boyunca klasik Osmanlı düzeninin bir parçası olmuştur. On dokuzuncu yüzyılda, Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması, sahillerde yaşanan kentleşme, iç ve dış göçler, âyanlık gibi Osmanlı Devleti'nin yaşadığı gelişmeler, yaylaların kullanım /tasarruf şekli üzerinde yaşanan tartışmaları daha da alevlendirmiş görünmektedir. Doğu Karadeniz'in yaylaları da anlaşmazlık konusu olan yerler arasındadır. Bu araştırma, genelde Doğu Karadeniz, özelde ise Gümüşhane ve Trabzon arasında on dokuzuncu yüzyılda yaşanan yayla anlaşmazlıklarının tarihi arka planını ele almayı hedeflemektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki; yazının adında yer alan Gümüşhane ve Trabzon tanımlaması bir idari birim ve il sınırlarından ziyade coğrafi bir anlam taşımaktadır. İl üzerinden yapılan tanımlamalar, Karadeniz dağlarının kuzeye ve güneye bakan kısımlarını ayırt etmek için kullanılmıştır. Çünkü benzer anlaşmazlıklar, Rize-Erzurum, Giresun-Gümüşhane gibi Karadeniz'in sahil kentleri ile hemen güneyindeki kentler/coğrafyalar arasında da söz konusudur. Dolayısıyla il adları üzerinden yapılan kavramsallaştırma idari değil, coğrafi ayrımları vurgulamak içindir. Ancak bu coğrafi ayrımların, birbirle-

¹ Bu konudaki görüşler için bkz. Michael E. Meeker, *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus*, İstanbul 2005; Hamdi Özdiş, *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti'nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)*, Ankara 2008, s. 70; vadi yerleşmelerinin bütünlüğü ve şehirleşme ve ilgili olarak Feridun Emecen, *Doğu Karadeniz'de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi: Şalpazarı-Beşikdüzü*, Trabzon 2010; *Doğu Karadeniz'de İki Kıyı Kasabasının Tarihi, Bulancak-Piraziz*, İstanbul 2005.

rine komşu iller ve yerleşmeler arasında, izleri günümüzde folklorik ve popüler bir şekilde devam eden bir rekabet, çekişme alanları yarattığı gerçeği de yadsınamaz.

Günümüzde komşu illerin (bazen komşu olmasa da bölge içinde ağırlık merkezi olan illerin), komşu ilçe ve kazaların, hatta köylerin rekabetlerine ve bu rekabetlerin halk kültüründeki popüler izlerine sıkça rastlanılmaktadır. Gümüşhane ve Trabzon'a da bu noktadan bakılabilir. Bu rekabetler yalnızca ekonomik gerekçelere dayalı değildir. Mutlaka idari, siyasi ve sosyolojik gerçekler ve sebepler de vardır. Kentlerin bu şekildeki rekabetlerine tarihsel malzeme aramak, ya da belgelerin içerisindeki ifadeleri çekip alarak, bunları rekabet kavramı üzerinden okumak biraz "tarih mühendisliği" yapmak gibidir. Özü itibarıyla bu konu, durum ve duruş yerine göre değişkenlik arz eden bir bakış açısını da yansıtmaktadır. Bu doğrultuda belge ve bilgiler rekabet üzerinden okunup yorumlanabilecekleri gibi işbirliği/birbirini tamamlama/bir bütünü farklı parçaları olarak da okunabilir, yorumlanabilir. Ancak günümüzde idari, siyasi, halk kültürü, futbol takımları, fıkralar ve saire gibi unsurlar üzerinden yapılmakta veya görülmekte olan bu rekabetin, eğer istenirse, yakın tarihte birçok izlerine rastlamak mümkün olacaktır².

Karadeniz Coğrafyası ve Yaylalar

Karadeniz'in, Ordu'dan Hopa'ya kadar uzanan doğu kıyılarında, geniş deltalar yoktur, düz arazilere az rastlanır ve neredeyse manzaranın tamamı sarp ve dağlıktır. Kıyıda uzaklaştıkça yağmur azalır, vadiler derinleşir, dağlar yükselir. Evler sahilde kâgir ve yarı kâgirken yukarılara doğru ahşaba döner ve yerleşme hemen her yerde dağınık bir haldedir. Kıyıdaki birikinti ovaları dışında coğrafyanın engebeli olması nedeniyle düzlük tarım arazilerine ve geniş otlaklara nadiren rastlanmaktadır. Geniş düzlükler ve otlaklar için hayli içeriye girilmeli ve dağların yükseklerine, yaylalara çıkılmalıdır. Burada her vadinin kara ve deniz ticaret yolları ile bağlantısı olup, bazılarının sahilde limanları/ iskeleleri vardır. Bazıları vadiler ve dağ geçitleri aracılığı ile iç kesimlere kolayca ulaşabilir. Aynı zamanda her vadi kendi içinde bir ekolojik sistem oluşturur. Vadilerin, her birisi kendi özelinde ekonomik, sosyal, coğrafi bir bütünlük arz ettiği gibi, şartlar oluştuğunda birbirleriyle rekabeti de beraberinde getirmiştir. Karadeniz coğrafyası biraz da rekabet üreten bir coğrafyadır. Hiç kuşkusuz bunun kültürüne, insanına yansıyan bir yönü de vardır.³

Kırsal yerleşmelerin bir diğer önemli özelliğini de kıyıda iç kesimlere ulaşan vadilerin, farklı kuşaklar içerisindeki yerleşmeleri sosyal ve ekonomik bir bütün olarak kümelenmeleri oluşturur. Aynı yerleşme kuşağının kapsadığı farklı vadilerdeki yerleşme grupları ise, ulaşım, idarî, sosyal ve ekonomik yönden tam bir bütünlük kuramamışlardır. Bir başka anlatımla, iç kesimlerden denize dik inen akarsuların açtıkları vadilerde kümelenmiş olan kırsal yerleşmeler, yol bağlantıları dışında ulaşım ilişkisi kuramadıkları gibi, aynı kuşaktaki kırsal yerleşmeler kırdan

² Tanzimat devri Gümüşhane-Trabzon rekabetinin idari bir görüntüsü için, Trabzon'dan ayrılmak isteğine dair mahzar... *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, (BOA) A.MKT, 71/66, 18 Mart 1847.

³ Meeker, *a.g.e.*, s. 97.

şehre hiyerarşik bir kademelenmede bütünleşemezler. Ancak her vadi boyunca uzanan yerleşmeler, farklı sosyal ve ekonomik yapılarına karşın, kıyıdağı kasaba ve şehirlerle ile bütünleşen bir kırsal-şehirselle yerleşme ünitesi oluştururlar.⁴ Diğer taraftan, doruklardan denize bakan yamaca doğru uzanan derin vadiler dağ eteklerindeki meskûn mahallerin doğal sınırlarını tespit ederken, doruklardaki geniş düzlükler bu sınırları ortadan kaldırmakta ve vadi sınırlarıyla ayrışmak zorunda kalan toplulukları ortak bir yayla kültürü etrafında birleştirmektedir. Yılın belirli dönemlerinde yapılan yayla şenlikleri ise bu birlikteliği pekiştirmektedir. Buralarda vadilerin sınır belirleyici özelliğı ise yerini yüksek doruklara bırakmaktaydı⁵. Yüksek düzlükler ve yaylalar, dağların keskinliğine ve derin vadilerle bölünmüş geçit vermez yapılarına karşın, birleriyle ilişki ve irtibat içindedirler. Bu durum, yaylalara, derin vadilerle bölünmüş Karadeniz coğrafyasında her vadinin denize bakan yerinde kurulu iskele/pazar kent ve kasabasının oynadığı rolün bir benzerini vadilerin en yüksek yerlerinde kısmen üstlenmelerini sağılayan bir konum kazandırmıştır.

Bölge coğrafyası yalnız kuzey-güney doğrultusunda bölünmüş vadilerle dikine belirli ayrımlar yaratmaz. Daha az belirgin olmasına karşın sahilden iç kısımlara, yükseltilere doğru çıkıldığı takdirde de farklı manzaralarla ve yapılarla karşılaşılır. Öncelikle birikinti ovalarının bulunduğu düzlükler ve verimli topraklardan oluşun ve hemen ardından nemli, yayvan yapraklı etek ormanlarının örttüğü kıyı şeridi vardır (700 m). Ardından nemli dağ ormanlarının geldiğı orta yükseltilere varılır (700-2000 m). Son olarak ise, yazın nüfuslanan yüksek dağ düzlükleri yaylalar kuşağı gelir. Buraya kadar olan kuşakta, yükseldikçe farklılıklar görülmekle beraber, aynı ekolojik bütünlükte olmanın getirdiğı ortak kültür ve yaşam biçiminden söz edilebilir. Ancak bundan sonraki kısımda yani Karadeniz dağlarının arkasında farklılıklar daha belirgindir.⁶

Karadeniz sıradağlarının kuzeyine ve güneyine tezatlar hakimdir ve şekillendirir. Dağların tepesinde düzlük yaylalar kuşağının arkasında başka bir hayat, coğrafya ve insan vardır. Manzara çıplak ve ağaçsızdır. Kışı soğuk, yazı sıcak çorak bir iklim ve coğrafyanın evleri de değışir, ahşaptan kerpice dönüşür. Ekinleri, sürüleri, araçları, yapı malzemeleri, ev tasarımları, mutfak yakıtı, yeme içme alışkanlıkları, giysiler, tavırlar, bedenler, yüzler, aksanlar farklılaşır.⁷ Doğu Karadeniz'in yaylaları işte bu iki farklı coğrafyanın, iki farklı yaşam biçiminin, anlayışın, kültürün kesiştiğı tam orta yerinde yer alır. Yaylaların kuzey güney ve doğu batı eksenli bu farklılıklar üzerinde adeta orta noktada bir yaşam alanı oluşları, bu karşılaşmaları, her türlü işbirliği, alışveriş ve etkileşimin yanında rekabet yaşanmaya çok elverişli bir hale getirmiştir.

⁴ Mehmet Zaman, *Doğu Karadeniz Kıyı Dağlarında Yaylalar ve Yaylacılık*, Erzurum 2007, s. 137.

⁵ Süleyman Uygun, *Osmanlı Lübnan'ında Değışim ve İç Çatışma, Maruni Asi Yusuf Bey Kerem*, Ankara 2017, s.14-15.

⁶ Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara 1985, s. 18-21.

⁷ Meeker, *a.g.e.*, s. 99.

Braudel, Akdeniz dünyasının beş yarımadasını tarif ederken “Eğer engebe-lerine bakılacak olursa, bunlar aşırı bolluktaki dağlar arasında birkaç ovaya, nadir tepelikler ve geniş yaylalara sahiptirler” demektedir. Yaylalar ise adeta dağlık alanlar arasına sıkışmış birer adacık gibidirler. Dağların aksesuar olarak kullandıkları şapkalar gibi durmaktadırlar. Yaylalar, dağlarla izole edilmiş korunaklı mekânlar ve düzlüklerdir. Dağların keskin, sert, yalçın duruşlarının bittiği, ara verdiği ve yükseklerde tükendiği yerlerde yaylalar başlar. O aşılmaz, keskin, geçilmez sert mekânların adeta insana yumuşak yüzünü gösterdiği mekânlardır yaylalar⁸. Fakat birbirlerinden kopukluklarına, izole mekânlar olmasına rağmen daha geniş bir coğrafya içinde düşünüldüğünde sanıldığının çok ötesinde birbirleriyle bağlantıları olan mekânlardır.

Gümüşhane Sancağı, Doğu Karadeniz Bölgesi ile Doğu Anadolu Bölgesi arasında geçiş noktasında yer almaktadır. Bu nedenle her iki bölgenin fiziki ve coğrafi özelliklerini de yansıtmaktadır. Sancağın kuzey bölümleri daha çok Doğu Karadeniz Bölgesi'nin fiziki özelliklerine sahipken, güney bölümleri Doğu Anadolu Bölgesinin fiziki özelliklerini taşımaktadır. Bu ayrımda Zigana Dağı tabii bir çizgi oluşturmaktadır. Doğu Karadeniz'deki yayla yerleşmelerinin bir kısmı orman alanları içerisinde, diğer bölümü 2000 m'nin üzerindeki Alpin kuşakta yer almaktadır. Zigana dağlarının hemen güneyinde, Soğanlı dağları yer alır ve her iki dağ silsilesinin kuzey ve güneyi çok yoğun olarak yerleşim almış, pek çok manastır, kilise ve şapelin inşa edildiği bölgelerdir. 1800 metre irtifaya kadar yaz kış konaklanan köy yerleşimleri ve 1800 metre irtifadan sonra, sadece yaz aylarında yarı göçebe olarak çıkılan yayla yerleşimleri bu iki dağ silsilesinin her iki yanında çokça mevcuttur⁹. Sancak, kuzey-güney ve doğu batı ekseninde akarsularla ve derin vadilerle bölünmüştür.¹⁰ Sancağın dağlık coğrafyası sebebiyle hayvancılık önemli bir yer tutmaktadır. Yüksek dağların üzerlerinde ve yamaçlarında meralar ve suni çayırlar bulunduğu için daha çok mera ve yayla hayvancılığı ön plana çıkmıştır.¹¹

Yaylaların bir başka özelliği de kıyı dağlarındaki yaylalara sadece bu dağların kuzey tarafındaki köylülerin çıkmamasıdır. Örneğin Bayburt Ovası'nın kuzeyinde yaylacılık yapan köylüler, soğanlı Dağları üzerindeki yaylalara; Gümüşhane merkez, Torul ve Kürtün'e bağlı köylerin çoğunluğu da Zigana Dağları'ndaki yaylalara, Trabzonlu yaylacılarla beraber çıkmaktadır.¹² Zigana Dağlarının kuzeye eğimli yamaçları üzerindeki yaylaların önemli bir kısmı Gümüşhane ili toprakları içerisinde olmasına rağmen çoğunlukla Trabzonlular tarafından kullanılır. Özellikle yaz mevsiminde sahil bölgelerinden ve civar köylerden birçok mal sahibi büyük ve küçükbaş hayvanlarıyla birlikte gelip yaylalarda beş ay kadar kalıp, hayvancılık yapmaktadır. Deveboynu ve Tekke gibi dağların daha yüksek kesimlerinde yer alan

⁸ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, İstanbul 1989, s.3.

⁹ İsmail Köse, “İngiliz Seyyahların Günlüklerinde Gümüşhane ve Trabzon Limanı'na Ulaşan Ticaret Yolları 1840-1900”, *Gümüşhane Tarihi*, Gümüşhane 2016, s.458.

¹⁰ Kemal Saylan, *Gümüşhane- İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih (1850-1918)*, İstanbul 2014, s. 24-25.

¹¹ Saylan, *a.g.e.*, s. 101.

¹² Zaman, *a.g.e.*, s. 224.

yaylalar hem Trabzon, hem de Gümüşhane'den gelenler tarafından ortaklaşa kullanılmaktadır. Bu sebepten ötürü günümüzde de halen daha yayla anlaşmazlıkları yaşanmaktadır.¹³ Keza iç kesimlerle sahili yan yana veya karşı karşıya getiren başka yaylacılık alanları da vardır. Bunlardan birisi Ardahan ile kıyı kesimi Hopa'nın çıktığı, Ovit dağının güney yamaçları, Giresun sahil kesiminde yaşayan yaylacılarla Alucra, Şebinkarahisar'a ait yaylalar ile Gümüşhane'nin bazı yaylalarını kullanmaları için de söz konusudur. Yine Beşikdüzü, Maçka, Tonya, Akçabat, Vakfikebir ve Şalpaazarı ilçeleri köylüleri de idari açıdan Gümüşhane ili toprakları içerisindeki yaylalara çıktıkları görülür.¹⁴ Yaylalar üzerinde yaşanan bu karşılaşmalar ve anlaşmazlıkların, tarihsel süreç içindeki izlerini takip etmek, bölgenin tarihini anlamaya yardımcı olacaktır.

Tarihi Gelişim ve Yaylalar

Doğu Karadeniz, özellikle Çepniler başta olmak üzere Türkmenler tarafından on birinci yüzyıldan itibaren yurt edinilmeye başlanmıştı. Çepniler, Doğu Karadeniz'i bir taraftan kıyı çizgisine paralel olarak fethederken, diğer taraftan iç kesimlerdeki Türk oymakları Erzincan, Gümüşhane, Harşit ve Niksar gibi Anadolu'ya bakan yamaçlarından aşarak Doğu Karadeniz'in kıyıya bakan yaylalarından sahile doğru inmişlerdir.¹⁵ Türkmenlerin, on dördüncü yüzyılda Gümüşhane taraflarından gelerek Tirebolu'ya kadar ilerledikleri ve yüzyılın sonlarında bölgede Vilayet-i Çepni adıyla bir idari bölge kuracak kadar yoğunlaştıkları, Giresun-Torul, Görele arasındaki saha ile Kürtün kazasının Çepniler tarafından iskân edildikleri ve buralarda yaşayan Çepnilerin, yaylalara çıkıp inmekle beraber, toprağa bağlandıkları ifade edilmektedir. Bu yaylalar, tarihi süreç içerisinde bölgeye yerleşen Türk boyları için uygun bir coğrafi ortam hazırlamıştı. Trabzon Rum krallığının doğal sınırlarını oluşturan dağların üzerindeki bu yaylalar, küçük aşiretler halinde hayvanları ile birlikte yarı göçebe yaşayan Türkler için verimli otlaklar olduğu kadar, büyük kuvvetlerin hareketini kısıtlayan dar geçitlerden ulaşılan yüksek savunma alanlarıydı.¹⁶ Bu nedenle, Anadolu içlerine gelmiş Türklerin, sahile doğru inen fetih hareketlerinde bir hareket ve referans noktası olarak yaylaların ne kadar önemli olduğunun bir işaretidir. Aynı zamanda sahilde ağırlıklı Rum nüfusun fethine karşı direnç noktasının da yaylalardan başladığının bir göstergesi olarak alınabilir. Yani Anadolu içleriyle sahil arasında gerek Toroslar gerekse Kuzey Anadolu'daki

¹³ Zaman, *a.g.e.*, s. 269.

¹⁴ Zaman, *a.g.e.*, s. 224.

¹⁵ Zaman, *a.g.e.*, s. 144.

¹⁶ Bu özelliği ile dışarıdan gelebilecek saldırılar için güvenli yerler olmuşlardı. Bu durum I. Dünya Savaşı esnasında da yaşanmış ve kıyı bölgesini işgal eden Ruslara karşı siper yerleri olmuşlardı. Trabzon, Giresun, Gümüşhane sınırları içerisindeki çok sayıda yaylada savunma cepheleri oluşturulmuş, Rus kuvvetlerinin iç bölgelere geçişi önlenmiştir. Bu savunma hatlarının oluşturulduğu ve çarpışmalarda şehit düşenlere ait mezarlıklardan bazıları Hıdırnebi, Karaptal, Beypınarı, Kadırga ve Sultan Murat yaylasında bulunmaktadır. Bu yaylalarda yayla şenlikleri yanında, şehit düşenler için de anma günleri de düzenlenmektedir. Zaman, *a.g.e.*, s. 257-258.

dağlar üzerindeki yaylalar her iki farklı toplum için bir kırılma noktası oluşturuyordu. Yaylalardaki tarihi kökenleri on beşinci yüzyıl öncesine kadar giden mezarlıklar ve türbeler ve bunlar etrafında gelişmiş rivayetler, menkıbeler, masallar gibi anlatımlar, bir zamanlar buraların çok daha canlı ve yoğun bir yerleşime sahne olduğuna ve yaylardan sahillere doğru inen fetih hareketlerinin güçlü işaretlerine vurgu yapmaktadır¹⁷.

Doğu Karadeniz bölgesindeki yaylak alanların iskân edilme zamanlarının farklı olduğu görülmektedir. Bazı yaylalar, bölgeye ilk yerleşen Türk göçebeleri tarafından kullanılmışlardır ve çok daha eski yerleşmelerdir. Nitekim on üç ve on beşinci yüzyıllardaki Karadeniz Dağları'nda yaylacılık yapan, başta Çepniler olmak üzere diğer Oğuz boylarının, Doğu Karadeniz kıyıları nüfusunun Türkleştirilmesinde ve yaylacılık faaliyetlerinin ortaya çıkışında ve sürdürülmesinde önemli etkilerinin olduğu bilinmektedir. Yaylaların bazılarının kullanılmaya başlanması ise bölgenin 1461 yılından itibaren Osmanlı topraklarına katılmasından sonraki yıllara rastlar. Bunların öncekilere oranla, iskân tarihleri birkaç yüzyıl daha yenidir. Diğer bir kısmı da son bir iki yüzyıl, özellikle de son yüzyıl içerisinde artan bölge nüfusuna ve hayvancılığa da bağlı olarak, mevcut oba-yayla yerleşmelerinin ihtiyaca cevap verememesi sonucu kurulmuştur.¹⁸

Yaylacılık faaliyetlerinin, Trabzon, Giresun ve Ordu'da, Rize yöresinden daha erken başladığı ileri sürülmektedir. Başka bir ifadeyle, Rize yöresinde yaylalar ve yaylacılık, yeryüzü şekilleri ve iskân ile de bağlantılı olarak Trabzon, Giresun ve Ordu'ya göre günümüze daha yakın zamanda ortaya çıkmıştır. Nitekim bölgenin Osmanlı topraklarına katılmasıyla ile oluşturulan Trabzon sancağına ait tahrir defterleri incelendiğinde de bu kanıtı destekler bilgiler mevcuttur. 1486 yılında Trabzon sancağı sınırları içerisinde yaylaya çıkan hane başından 2 akçe vergi alındığından bahsedilirken, toplanan vergi miktarı 2650 akçe, yaylak vergisi veren hane sayısı da 1325 olarak ifade edilmiştir. Bu verginin de Trabzon kazası başta olmak üzere Of, Çepni ve Kürtün nahiyelerinden toplandığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde 1554 yılında Trabzon sancağı genelinde toplanan yaylak vergisi 5950 akçe olarak kaydedilmiştir. Bunun da % 58,8'i Trabzon kazası, % 24,4'ü Kürtün ve %16,8'i de Torul kazası sınırları içerisinde yaylacılık yapanlardan alınmıştır. Bu kayıtlara göre, sancakta yaylacılık yapanların sayısı 2975 hane idi. 1583 yılında ise; Trabzon, Of, Rize, Torul, Çepni ve Kürtün kazalarından ibaret olan Trabzon sancağında 23700 akçe yaylak vergisi toplanmış olup, bunun da % 28,3'ü Trabzon kazası, % 25,3'ü Torul, % 25,3'ü Çepni, % 16,9'u Kürtün ve %4,2 si de Of kazasından elde edilmiştir. Buna göre sancakta yaylaya çıkanların sayısı 11850 hane olduğu anlaşılmaktadır. Bu değerlere göre 1486 ila 1583 yılları arasındaki

¹⁷ Siyasi, sosyal, dini ve etnik ayrımlar dikkate alınmasa bile, bu iskân hareketinin sosyolojik olarak yüksek bölgenin göçebe halkının yaylalardan hareketle sahil/yerleşikleri hâkimiyeti altına alması olarak değerlendirilebilir. Ayrıca II. Mehmed'in Trabzon'u fetih için kullandığı güzergâh ve Trabzon önlerine geliş yönü de yukarıdaki ifadelerle güçlü bir vurgu olarak kabul edilebilir.

¹⁸ Zaman, *a.g.e.*, s. 224.

yaklaşık yüzyıl içinde Trabzon sancağında toplanan vergi 2650 akçeden, 23700 akçeye, yaylaya çıkanların sayısı ise 1325'ten 11850 haneye ulaşmıştır. Bu veriler, Trabzon sancağında klasik dönemde yaylacılık faaliyetlerinin hızla arttığına işaret olarak alınabilir.¹⁹

Akdeniz ve Anadolu'da 1300'lerden 1800'lere kadar süren uzun süreçte hayvancılığın giderek ağırlık kazandığı,²⁰ bunun sebeplerini tespit etmek güç olmakla birlikte, nüfus artışının etken olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum otlakların daha yoğun bir şekilde kullanılmasına sebep olmuştur. Öncelikle Doğu Karadeniz'in denize bakan yönündeki otlak ve meraların yoğun bir şekilde kullanılmaya başlandığı, arkasından hayvancılık yapanların daha yüksek yerlere/yaylalara yönel-dikleri anlaşılmaktadır.²¹

Nüfus artışı ve ekolojik değişim konar-göçerlerin yerleşik hayata geçirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda F. Tabak ekolojik değişime büyük önem atfetmektedir. Ona göre, konar-göçerlerin yerleşik hayata geç(iril)meye başla(n)ması nüfus artışının arkasındaki önemli etkenlerdendir. Nüfus artışı ürün ekilecek tarla açmak üzere ağaç kesiminin hızlanmasına, ormanlık alanların çıplaklaşmasına ve bu da sıklıkla sel taşkınlarına yol açmaktadır. Buna bağlı olarak ovalardaki nüfus daha yükseklerdeki yamaçlara, sırtlara veya ormanlık alanlara doğru yerleşmeye; yer değiştirmeye başlamaktadır. Bu tür yerleşmeye dayanan nüfus hareketi, doğaldır ki hayvan otlatma alanlarının daralmasına yol açmaktadır. Bu durumda köylüler, konar-göçerler veya çobanlar hayvanlarının beslenmesi için otlakları genişletmeye yönelmekte ve bu amaçla çalılıklar veya ormanlıklar yakı-larak otlaklar oluşturulmaya, zirai alanlar açılmaya başlanmaktadır. Dolayısıyla nüfus arttıkça ve sürüler de sayıca büyüdükçe ovalardan yamaçlara, yamaçlardan ise daha yükseklere doğru bir nüfus hareketi gerçekleşmekte, tarım ve hayvancılık faaliyetleri ovalardan yaylalara doğru genişlemektedir. Anadolu'da 1200'lerden beri devam eden bu değişiklikler, birkaç yüzyıl sonra 2000 metre ve üzerindeki yaylalara uzanmış olmalıdır. Yaylalar üzerindeki egemenlik mücadeleleri ve anlaşmazlıklar son yüzyıla göre daha az olmakla birlikte, erken dönemden beri yaşanmıştı. Zira 1700'lerin sonlarından itibaren ve bilhassa 1800'lü yılların ilk yarım

¹⁹ Bu defterlerden 1486, 1554 ve 1583 tarihli olanların hiçbirinde Rize yöresindeki yaylalara ait bilgi bulunmamaktadır. 1583 yılında bile Rize yöresinde toplanan vergiler içerisinde yaylak vergisinin bulunmamaktaydı. Bu durumda bu yörede bu bullarda yaylacılık faaliyetlerinin olmadığı ya da en azından henüz kayıtlarda yer almadığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Zaman, *a.g.e.*, s. 225.

²⁰ Faruk Tabak, on dördüncü yüzyıldan sonra Akdeniz dünyasında yaylacılığın öne çıktığını belirtmektedir. *Solan Akdeniz*, İstanbul 2010, s. 356.

²¹ Otlak ve meralar üzerinde oluşan baskının ortaya çıkardığı şikayetlere bir örnek; 1699'da Akçaabat nahiyesine bağlı Platana köyü (mendireğin karşısına düşen mahalledir) ahali, köy-lerindeki "kuz" adındaki mera yerinin kendilerine ait olmasına ve tasarruf etmelerine karşın, Galinoz köyünden Ali ve kardeşi Hüseyin Beşe'nin haksız yere hayvanlarını yayararak merayı gasp ettiklerinden şikayet etmişlerdi. Yapılan incelemede meranın Platana köyünden Musa Reis'in kadim kışlağı ve otlığı olduğu... Necmettin Aygün, "Osmanlı Kırsalında İktisadi Örutümler ve Trabzon'da Koyun (Sürü) Sahipleri (1727)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Güz 2018; (25), s.40.

yüzyılında Doğu Karadeniz’de 2000 metre ve üzerindeki yaylalarda mera paylaşımalarıyla, meraların/otlakların iskâna ve ziraata açılması ile ilgili olan şikâyetlerde öncesine oranla ciddi oranda artış söz konusu olduğu Aygün tarafından ifade edilmektedir.²² Çünkü yüksek yaylalara olan ihtiyaç ve kullanımları gittikçe artmıştır. Elbette bu artış, sebepleri kısmen değişmekle beraber, on dokuzuncu yüzyılda da devam edecektir.

Arazi Hukuku ve Yaylalar

Yaylalarla ilgili olan Osmanlı arşiv belgelerinin büyük bir kısmı arazi hukuku, kullanım hakkı ve vergi anlaşmazlıklarını içermektedir. Bu anlaşmazlıklar, yerinde çözülememiş olduklarından merkeze kadar yansımış ve köklü problemler haline gelmişlerdir. Hatta bu anlaşmazlıkların genellikle merkezin de çözüm üretmediği veya üretmekte zorlandığı, anlaşmazlıklar oldukları söylenebilir. Arazi ve tasarruf hakkı konusundaki anlaşmazlıkların temelinde Osmanlı toprak hukukunun geçirmekte olduğu değişim süreci yatmaktadır. Tahrir geleneğinin kesintiye uğraması, miri arazi rejiminin bozulması, toprakların özel mülkiyete geçmesi, özel mülkiyete geçen toprakların âyan ve mütegalibenin elinde toplanması gibi, zaman zaman devleti çaresiz bırakan arazi problemleri yaylalar için de kısmen geçerlidir.

Klasik dönem Osmanlı kaynakları (özellikle tapu tahrir defterleri) hayvancılık ve yaylalar konusunda, kayda alınma maksatlarına bağlı olarak çok fazla bilgi içermemektedir. Dahası, yaylalar gibi merkezin denetiminden uzakta kalan sahalarda kayıtlardaki mali veriler de genelde itibari bir anlama bürünmektedir.²³

Bu olumsuzluğun yanında, merkeze yansıyan belgelerin neredeyse tamamının anlaşmazlıklar konusunda olması; metodolojik bir probleme (kaymaya) neden olduğu açıktır. Yaylaların bir anlaşmazlık, çatışma, mücadele, rekabet alanı gibi algılanması sonucunu doğurmaktadır. Ancak hakkında hiçbir belge olmayan, merkeze yansımamış, anlaşmazlığa konu olmamış, sorunu olmayan, kendi içinde ve şartlarında tarihsel sürecini yaşamış ve yavaş bir değişime uğramış yaylalar da olmalıdır. Dolayısıyla mevcut belgeler üzerinden yapılan değerlendirmeler, yaylaları toplumların birbirleriyle iletişime geçtiği, işbirliği/işbölümü yaptığı, bir karşılaşma ve ticaret mekânları olarak değil de, bir anlaşmazlık mekânları olarak algılanmasına sebep olmaktadır.

Yaylalar, Osmanlı hukuki düzeninde genellikle “Metruk Arazi” bölümünde incelenmiştir. Metruk arazi ise âmmenin yahut muayyen bir kasaba veya köy ahalisinin istifadesine terk edilen (pazar, panayır, yol köprü ve saire ile mera, yaylak ve kışlaklar gibi) yerler olarak tanımlanmıştır. Metruk arazi, hukuki rejim olarak bir mülkiyet ya da tasarruf hakkına mevzu olamazdı. Sadece ammenin yahut metruk arazinin tahsis edildiği, köy, kasaba ahalisinin bir intifa hakkı vardı. Fakat bu intifa hakkı eski ve yeni hukuktaki intifa hakkına benzemiyordu. Bu kendine has bir haktı. Herkes başkasına zarar vermemek şartıyla istifade edebilirdi. Ayrıca bu

²² Aygün, *a.g.m.*, s.28.

²³ Aygün, *a.g.m.*, s.30.

hak hiçbir zaman bir tasarruf hakkı seviyesine ulaşamaz. Hiç kimse bu yerler üzerinde fiili hukuki bir tasarrufta bulunamaz. Metruk arazide tapu ile tasarruf mümkün değildir. Köy adına senet tanzim edilmez. Rüsuma tabi değildir. Metruk arazide zaman aşımı cereyan etmez, davalarda sulh caiz değildir, mübadele cereyan edemez. Metruk arazide teberru da mümkün değildir. Bu sebeple istifade hakkı aynı bir hak değildir. Hiç kimse bu yerlerden münhasıran istifade edemez. İstifade etmeye kalkarsa men olunur. Arazi-i metrukeden sayılan yerler alınıp satılamaz. Devlet tarafından herhangi bir şahsa veya bir cemaate tahsis edilemez. Tahsis cihetleri de değiştirilemez. Metruk araziye tecavüz vukuunda istifade edenler dava açabilirler. Yine de metruk arazi konusunda da anlaşmazlık vardır. Bir kısım müellifler, metruk arazinin rakabesinin devlete ait olduğunu ileri sürerler. Bir kısım ise de bu topraklar üzerinde devletin otoritesine binaen bir tanzim hakkına sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu ikinci fikir daha doğru olarak görülmüştür. Yani devlet bu arazilerden istifadeyi tanzim edebilir.²⁴

Doğu Karadeniz yaylaları konusundaki anlaşmazlıkların büyük bir kısmı, yaylaların yukarıda tanımlanmış ve özel mülkiyete geçiş sürecinde iyice bulanıklaşan, arazi hukuku veya tasarruf hakkı konusundaki anlaşmazlıklar oluşturmaktadır. Ancak hukuki anlaşmazlıkların da arka planına bakmak, ortaya çıkış sebeplerini iyi anlamak gerekir. Çünkü her ne kadar arşive yansımış biçimleri hukuki olarak görünüyorsa da arka planda idari, sosyal, ekonomik, dini, hatta siyasi sebepler bulunabilmektedir.

Göçler, Âyanlar, Kentleşme ve Yaylalar

Yaylalar ve göç olgusu iki biçimde ele alınabilir. Birincisi yaylaların konar-göçer yaşam biçiminin kısmi yarı zamanlı, ancak aktif bir mekânı oluşudur. Akdeniz dünyasındaki yaylacılığa bağlı göç hareketlerini değerlendiren Braudel, Karadeniz bölgesinde yapılan şekline benzerlik gösteren de dahil olarak birçok transhüman olduğunu belirtir:

... Bunlardan birisi, sürü sahipleri ve çobanlar ova insanlarıdır, ovada oturmaktadırlar. Yazın oviden yola çıkmaktadırlar. Dağ bu göçe sadece mekân sağlamaktadır. Genelde bu mekân çoğu zaman ova köylüsünün mülkiyetindedir ve genellikle dağlıya kiralanmaktadır. Diğeri ise “ters” göçlerdir. Sürüler, çobanlar bu kez ülkenin yukarılarından, aşağı ülkeye doğru, genelde pazar yeri olarak ve ticari işleri sebebiyle inmektedirler. Çobanlar ve hayvanlar soğuk dağdan kaçarak adeta bir ordu gibi aşağı doğru inmektedirler. Bunun dışında daha az önemi olan hem kış hem de yaz göçleriyle daha karışık bir şekilde olan göçler de vardır. Akdeniz dünyasında genelde kış döneminin alçak otlaklarından, yaz döneminin yüksek otlaklarına doğru yapılan dikine bir transhüman söz konusudur... Bu göçler, ova otlaklarıyla, dağ otlakları arasındaki, Akdeniz çobanlı hayatının sadece düzene sokulmuş ve adeta bilge bir hale getirilmiş biçimlerinden birisidir. Bir işbölümü, her yerde pratik bir tarım, korunması gereken tarlalar, sabit evler, köyler gerektirmektedir. Bu köyler

²⁴ Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Ankara 1978, s.42.

mevsimlerine göre, ya ovaya doğru, ya da yüksek dağlara doğru, nüfuslarının büyük bölümünü boşaltmaktadırlar. Bunun tersine, göçebe hayvancılık her şeyi kendisiyle birlikte ve muazzam güzergâhlar boyunca sürüklemektedir. İnsanlar, hayvanlar hatta evler taşınmaktadır...²⁵

Bu göçler arasında yaylaların konumu ve durumu işi daha karmaşık hale getirmekte ve işe mülkiyet ya da tasarruf hakkı sorunları dahil olmaktadır. Braudel on yedinci yüzyıldan itibaren Akdeniz dünyasında mülkiyet yoğunlaşmasının büyük mal sahiplerine doğru kaydığı, bunların sürülerinin daha da büyüdüğünü ve mülkiyet dengelerinin aşağı ülkenin yararına (lehine) değiştiğini belirtmektedir. Yani alçak bölgeler halkı gittikçe daha yüksek yerler ve yaylaları kendi lehlerine mülkiyetlerine geçirmeye başlamışlardır. Bu da dağlılarla normal transhüman hareketi yapan aşağı ülke insanların otlakları kullanma veya kiralama konusunda çatışmalara yol açmıştır.²⁶

On yedinci yüzyıl Osmanlısında Karadeniz için de benzer bir değişimin yaşandığı söylenebilir mi? Bunu bilemiyoruz. Ancak merkezîyetçiliğin zayıfladığı, yerel güçlerin yükseldiği on sekizinci yüzyıl için bazı tespitler yapılmıştır. N. Aygün'ün; Trabzon şehrini çevreleyen coğrafya, yayla ve meraları yanında uygun iklimi sayesinde kentli ileri gelenlerin; dirlik sahiplerinin, sipahi çocuklarının, ayan, eşraf ve bilhassa kentli bürokratların yatırım ve servet biriktirme aracı olarak, çoban tutarak küçükbaş hayvan beslettiklerine dair çalışmasındaki tespitleri dikkat çekicidir. Bu faaliyetlerin, aynı zamanda kentli ileri gelenlerin kırsal ile siyasi, sosyal, iktisadi her türden münasebetlerinin, uzun, devamlılık ve bağımlılık ilişkilerine de bir örnek teşkil ettiği de gösterilmiştir.²⁷ Dolayısıyla bu tespitlerin, on dokuzuncu yüzyılda yaylalar ile ilgili olarak yaşanan anlaşmazlıkların hallinde, sahillerin/sahil kentlerinin Anadolu'nun iç kesimlerinden gelenlere karşı elde ettikleri üstünlüğü ve ağırlığı da açıklar mahiyettedir.

Yaylalar üzerinde yaşanan anlaşmazlıkların bir başka tarihi arka planı ise nüfus ve göç hareketleri ile ilgilidir. 1700'lü yıllarda Karadeniz'de yeni sahil yerleşimlerinin ortaya çıkması, var olan sahil yerleşimlerinin göç alarak nüfusça büyümesi, bölgenin Karadeniz limanları vasıtasıyla dünya ekonomisine katılması söz konusudur. Diğer etkenlerle beraber yaylaları ve vadileri izleyerek Anadolu'nun iç kesimlerinden Karadeniz sahillerine, buradan da Rusya, Balkanlar ve İstanbul'a doğru nüfus göçleri görülmektedir²⁸. Nüfus baskısının veya iskân genişlemesinin hayvan beslemeye olan yönelimi engellemediği; hatta teşvik ettiğine dair tespitler söz konusudur. Nitekim O. Özel, Amasya kazasında 1576'dan 1643'e kadar geçen süreçte özellikle celali hareketi sebebiyle köy sakinlerinin tekrar göçebelîğe (yani hayvancılığa) döndüklerinden söz eder. 1576 yılında yerleşmelerin % 46'sının 600-900, % 10'unun 1200-1500 metrede yaşarken celali olayları sonrası en çok zarar

²⁵ Braudel, *a.g.e.*, s.40.

²⁶ Braudel, *a.g.e.*, s.44.

²⁷ Aygün, *a.g.m.*, s.28 vd..

²⁸ Aygün, *a.g.m.*, s.36.

gören ve halkı dağılan yerlerin ova yerleşimleri olduğunu, dağlık alanların nüfus yapısını koruduğunu belirtir. Özel, tarıma müsait ova veya düzlük alanlardaki yerleşik nüfusun, artan nüfus, eşkıya saldırılarına dayalı güvenlik sorunu, ehl-i örfün vergi baskısı veya eşkıya tasallutundan kurtulmak amacıyla, büyük sultanî vakıflara, askeri çiftliklere, şehirlere veya ovalardan yükseklerle; dağlık alanlara yerleşerek, buralarda kısmen ziraat, büyük oranda ise hayvancılık ile meşgul olarak yaşamlarını devam ettiklerine işaret etmektedir. Ancak o, celali hareketleri sonrası yerleşim yerlerinin yükseltisiyle ilgili bir rakam vermez²⁹. Bununla beraber, bu hareketlerin yayla anlaşmazlıklarında ve muhtemelen bu anlaşmazlıkların ilk çıkışlarında önemli rol oynamıştı. Buna dair bir örnekte; Akçaabat nahiyesine bağlı Visera köyünün koyun ve davarlarının yaylak olarak kullandıkları Mili yaylağındaki Holmezi mevkiine, köylülerin güvensizlik sebebiyle nice zamandır gide-medikleri, yaylağın diğer bir köy olan Polita ahalisi tarafından haksız yere gasp edilerek kullanmaya başlamalarından şikâyet edilmekteydi³⁰.

Benzer bir değişim ve dönüşüm sürecinin sebepleri ve örneği aynı olmakla birlikte, Karadeniz sahilleri ve yaylalar açısından on sekiz ve on dokuzuncu yüzyılda da yaşandığı değerlendirilebilir. Doğu Karadeniz’de arazinin daralması, artan nüfusun kendisini besleyemeyecek duruma gelmesi, hayvan otlatmalarına ait olan yaylaklar ile kışlaklar, baltalıklardan başka miriye ait ormanlardan dahi ziraat için yer açılmaya başlanması yaylalar üzerine olan nüfus baskısını artırmıştı. Bu durum hiç kuşkusuz yeni kavgaları da beraberinde getiriyordu.³¹

Yaylaların nüfus ve göç kapsamında etkilendiği bir diğer husus ise bölgesel ve bölge dışı göç hareketlerinde iskân edilmeleri veya boşaltılmalarıdır. Bu gelişme, yüzyıllardır gelenekselleşmiş düzenin ve dengelerin bozulması demektir. Hiç kuşkusuz on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda Karadeniz’in nüfus yapısını etkileyen en önemli etken göçler olmuştur. Celali isyanları, ayanların mücadeleleri, madenlerin kapanması gibi sebepler bölgede iç göçlerin yaşanmasına sebep olmuştur. On altıncı yüzyıldan Tanzimat dönemine kadar geçen süreçte Karadeniz’de tabii nüfus artışı dışında, Anadolu’nun iç kısımlarından, Gümüşhane-Kürtün yöresinden gelen, güvenli ve daha iyi yaşam şartları arayan Müslim ve gayrimüslim göçleri buna örnek olarak gösterilebilir.³²

Bu göçler sonucu, 1700’lü yıllarda 20.000’in üzerinde olduğu belirtilen havza nüfusunun en az 3/4’ü on dokuzuncu yüzyıla kadar bölgeyi terk etmiştir. On sekizinci yüzyılda büyük oranda Gümüşhane ve Harşit Vadisinde bulunan bölge madenlerinin yer yer kapanmaya başlamasıyla geçim derdine düşen ahali başka topraklara göç etmeye başlamıştır. Özellikle maden çıkarılması ve işletilmesinde

²⁹ Oktay Özel, *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri*, İstanbul 2013, s. 112 vd; Aygün, *a.g.m.*, s.29.

³⁰ Aygün, *a.g.m.*, s.38.

³¹ Eyyub Şimşek, “On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Karadeniz Bölgesi’nden Rusya’ya Yapılan Göçler Üzerine Bazı Gözlemler”, *TAD*, C: 36/S.62, 2017, s.256.

³² Gümüşhane’den yapılan gayrimüslim göçleri konusunda bkz. Kemal Saylan, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Sancağında Yaşanan Gayrimüslim Göçleri”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2016 (20), 275-292; Tuğrul Özcan, *Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı*, Ankara 2014, s. 169 vd.

mahir olan Rumlar, madencilik geliştiği başka yerlere veya verimli toprakları olan bölgelere göç ettiler. Rusya'nın Kafkaslar ve Kırım'dan sürdüğü Müslümanların yerine Hıristiyan yerleştirme amaçlı propagandalarına dayalı on sekiz ve on dokuzuncu yüzyılda yaşanan bu kitlesel büyük göçler dışında, bölge madenlerinin on dokuzuncu yüzyıl başlarında tamamen kapanması göçleri artıran hususlar arasındaydı.³³

Trabzon hem iç hem de uluslararası ticaret yolları üzerinde olan önemli bir kentti. Doğu Karadeniz'de kuzeydeki yerleşim yerlerini daha güneydeki yerleşim yerlerine bağlayan yollar arazinin dağlık ve engebeli olmasından dolayı genellikle aynı doğrultudaki vadileri takip etmek zorunda kalmıştır. Birçok farklı güzergâh olmakla beraber Zigana yolu yazın, vadi yolu da kışın kullanılmaktadır³⁴. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında gerek Süveyş kanalının açılması, gerekse Rusya'nın İran'a ulaşan yol güzergâhlarını kendi hâkimiyetindeki Kafkas bölgesine çekmesi Trabzon'un ticaret yolları üzerindeki bu konumuna zarar verdi. Bu değişimden içerideki yol güzergâhlarının da etkilendiği anlaşılmaktadır. İşsizlik ve göç sonucu bölge nüfusu hızla azalmıştır. Bölgede, sadece tarım ve hayvancılıkla geçinen ve de ağırlıklı olarak yaşlılardan oluşan halk ve mevsimsel olarak çalışmak amacıyla Trabzon, İstanbul, Batum ve Rusya'ya giden ve birkaç aylığına köylerine dönen işçilerin ve özellikle Trabzon'da yaşayan zengin Rumların ailelerinden ve bunların arazilerini işleyen yarıcılardan oluşan az sayıda nüfus kalmıştı.³⁵ Nüfusun azaldığı noktalarda tasarruf edilen yaylalar boş kalmakta, bu yaylalar özellikle Karadeniz sahillerinden gelen hayvancılık baskısıyla karşılaşmaktaydı. Bu yaylalar bazen kiralama yoluyla kullanılmışsa da genellikle bir süre sonra tasarrufunu elde etmeye yöneldiğinden, anlaşmazlıklar çıkmaktaydı.

On sekizinci yüzyıl, aynı zamanda taşrada merkezi otoritenin zayıfladığı ve yerel güçlerin yükseldiği bir dönemdir. İmparatorlukta olduğu gibi Karadeniz'de de yükselen âyanlık derin sarsıntılar yaratmış ve izler bırakmıştır³⁶. Yerel güçlerin yükselişi, birbirleriyle ve devletle mücadeleleri ekonomik ve sosyal olarak Karadeniz'i baştanbaşa sarsmıştır. Âyanların gelir kaynaklarına hükmetmeleri, göçlerle gelen nüfusu potansiyel bir güç ve nüfuz unsuru olarak kullanmaları, geniş arazi-

³³ Mustafa Altunbay, "1780'de Merkeze Gönderilen Bir Belgeye Göre Gümüşhane Yöresi Madenlerinin Durumu ve Madencilerin Devletten Beklentileri", *Trabzon ve Çevresi, Uluslararası Tarih, Dil, Edebiyat Sempozyumu*, Trabzon 2002, s. 279-288; "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri", *Trabzon Tarihi Sempozyumu 6-8 Kasım 1998*, Trabzon 1999, s. 379-393; Osman Köse, "XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri", *Trabzon ve Çevresi, Uluslararası Tarih, Dil, Edebiyat Sempozyumu*, Trabzon 2002, s. 289 vd.

³⁴ Necmettin Aygün, *Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, C:1, Ankara 2016, s. 53 vd.

³⁵ Coşkun Erüz-Güler Erüz-Raif Kandemir-Güngör Üçüncüoğlu, "Antik Çağdan Günümüze Gümüşhane-Torul-Kurum (Gorom-Kromni) Vadisi Demografik Değişimi", *II Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu*, 25-28 Mayıs 2010, s. 9; Keza bu göçler hakkında Nedim İpek, "II. Abdülhamid Döneminde Trabzon'da Amele Göçü", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Güz 2018 (25), s.103-132.

³⁶ Rıza Karagöz, *Haznedarzade Süleyman Paşa*, Samsun 2009, s. 140.

lerin ve toprakların mülkiyetlerini ellerine geçirmeleri, yeni iskân ve göçlere sebep olmuştur.³⁷

Bu göçlerin o dönemdeki boş araziler olan yaylaların iskâmı konusunda bir nüfus baskısı oluşturduğu açıktır. Ayanların hâkim oldukları topraklar arasında geniş yayla arazileri de vardır. Bu göçmen nüfusu, potansiyel bir güç ve nüfuz aracı olarak gören ayanların sahibi oldukları veya nüfuzlarının etkin olduğu bölgelerde iskân ettirdikleri bilinmektedir. Merkezi otoritenin güç ve etkisini yitirdiği yaylalarda korunmasız ve güvensiz halde iskân etmek zorunda bulunan bu topluluklar doğal olarak kendini güvende hissettikleri bir ayanın himayesi altında toplanmak durumunda kaldılar. Bu ise karşılığında ayana önemli bir nüfus ve güç kaynağı imkânı sağlamaktaydı. Yani ilişkiler siyasal boşluğun ve tabii şartların zorluğundan kaynaklı çıkar ilişkilerine dayanmaktaydı. Bu çıkar ilişkileri kimi zaman çatışmalara da dönüşebilmekteydi. Bu hareketlerin yaylaları kullanan ve sahilden gelen yaylacılarla bu grupları karşı karşıya bıraktığı, bunlar arasında yoğun bir anlaşmazlık yaşandığı anlaşılmaktadır.³⁸

Yaylalar üzerindeki göç ve anlaşmazlıkları tetikleyen unsurlardan birisi de bazı yaylalarda çıkarılan madenler ve yine bu madenler üzerinde yaşanan mücadelelerdir. Gümüşhane yöresi madenlerinin kapanmaya başlaması yörede maden reayasının göçüne sebep olmuştur. Bu reaya genellikle sahile veya batıya doğru göç etmek zorunda kalmıştı. Bu göçlerde buldukları bölgeden daha batıdaki yaylalara göç edenler buralarda maden çıkarma teşebbüslerinde bulunmuşlardı. Bu gelir kaynağını ve göçmenlerini kontrol etmek isteyen ayanlar açısından da farklı bir rekabet ve nüfuz alanı ortaya çıkmasına sebep olmuş görünmektedir.³⁹

On dokuzuncu yüzyılda Karadeniz yaylalarındaki anlaşmazlıkları artıran en önemli gelişmenin kentleşme, ticarileşme ve bunun sonucundaki gelişmelerde yattığı söylenmelidir. İskele-pazar yeri özelliğine sahip kıyı köyleri özellikle on yedinci yüzyılda önem kazanmaya başlamıştır. Sahilin iç kısımlarından ve doğusundan gelmeye devam eden göçler, ticarileşmenin getirdiği avantajlarla sahil iskelelerinin önemini artırmıştır. İnsanlara daha fazla fırsatlar sunan sahillerde nüfus gittikçe artmıştır. On dokuzuncu yüzyıla kadar Doğu Karadeniz kıyı kesiminde iskele yahut pazar yeri olarak kayıtlarda adlarına rastlanılan küçük yerleşmelerin birçoğu bu yüzyılda bazen hızlı bazen de yavaş bir seyir izleyerek önce köy olmaktan çıkmış, yerleşmeleri iyice sahile kaymış -veya taşınmış- şehir ve kasabalar haline ulaşmıştır. Buralar Karadeniz'in milletlerarası ticarete açılmasının getirdiği hareketlilik, bölgenin kadim liman kentlerinin yanı sıra, bu tali küçük

³⁷ Abdullah Bay, "Taşra Elitleri, Haneleri ve Yaşamları: Canik Çevresinde Ayan Konaklarının Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Konak Hayatı", *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk*, Samsun 2016, I, s. 346.

³⁸ Zaman, *a.g.e.*, s. 224, 269; Rize'de, sahil yönünden gelenlerle, iç kısımdan gelenlerin karşılaştığı bir yayla anlaşmazlığı için bkz, İlhan Ekinci, "XIX. Yüzyılda Doğu Karadeniz Yaylalarında Değişim, Rekabet ve Tartışmalar", *ASOS*, 2017.

³⁹ Bu konudaki bir örnek için bkz, İlhan Ekinci, "Milas (Mesudiye) Bakır Madeni (1750-1816)", *Turkish Studies*, 8/5, 2013, s. 243-259.

iskele-pazar yerlerini de etkilemiş, Kırım Savaşı sonrası sağlanan sükûnet ortamında art ülkeleriyle de kuvvetli bir şekilde sosyal ve ekonomik destek bulabilen küçük iskele-pazar yerleri hızla yükselmiştir.⁴⁰ Bu gelişme yaylaları birkaç şekilde etkilemiştir. Birisi sahillerdeki kentleşmenin getirdiği ve özellikle yazın büyük bir problem haline gelen sıtmaya dayalı bir yerleşme/iskân problemini aşabilmektir. Diğer bir husus ise ekonomik gelişme ve yükselmeye, artan pazar ve üretim hareketliğinde yazın hayli nüfus barındıran yaylaların da rol oynamasıdır. Bir başka etkisi yüksek bölgelerden, cazibesi artan sahil kentlerine özellikle ülke dışına doğru yapılan genellikle mevsimlik işçi olarak başlayan ancak zaman zaman kalıcı hale dönüşen işçi göçleridir.

Gümüşhane yöresinde coğrafi şartlara uygun olarak Müslümanlar daha çok çiftçilikle uğraşmaktaydılar. Ancak, sancak toprakları ziraata çok uygun olmadığı için ahali fakirdi. Bu nedenle Müslim-gayrimüslim halkın bir kısmı çalışıp para kazanmak için mevsimlik olarak Rusya'ya giderlerdi. Rusya'ya gidenlerin bazıları memleketlerine az çok para göndermekteydiler. Yurt dışına çalışmaya gitmeyen ve hayvancılıkla uğraşan Müslümanlar ise kış aylarında vadi boylarında daha çok ormanlık alanlarda oturlardı. Mayıs-Ağustos ayları arasında sürüleri için çok daha güzel ot bulunduğu için yaylalara göçerlerdi. Bu göç esnasında köylüler bütün eşyalarını da beraber taşırlardı.⁴¹

On dokuzuncu yüzyılda yaylalar üzerinde rekabeti artıran hususlardan birisi de ekonomiktir. Uluslararası ticaret bölgede ekonomik gelişmeyi artırmıştı. Karadeniz'in uluslararası ticarete açılışı⁴², sahillerin yoğun bir ekonomik hareketliliğe sahne olmasına, kıyı iskele, köy ve pazarlarının kasaba ve kentlere dönüşme sürecini sağladı. Sahil ekonomisinin yükselişi beraberinde onun iç ve yüksek kesimlere olan etki ve hâkimiyetini artırmıştır. Buradaki büyük toprak ve sürü sahipleri olarak nitelendirilen grupların yerini Anadolu'da ayanlar ve ağalar almaktadır. Büyük toprak sahibi olan ayanlar ve ağalar, sadece kentleşme ile beraber gelen gelirleri değil, yolları ve yaylaları da önemli oranda kontrol etmek istemişlerdir. Yükselen sahil kentlerinin vadettiği yeni ekonomik imkânlardan yararlanmak isteyen ve buralara inen nüfusun ve bu nüfusu bir nüfuz alanına dönüştüren ayanların yaylalardaki etkinlikleri tartışma konusu olmuş, dahası ayan mücadelelerinde yaylalar da bir hâkimiyet alanı haline dönüşebilmiştir. Dönemin yayla anlaşmazlık belgelerinde sık sık Kumbasaroğulları⁴³, Tuzcuoğulları, Hacısalihioğulları gibi yörenin

⁴⁰ Emecen, *Bulancağ ve Piraziz*, s. 41-42.

⁴¹ Saylan, *a.g.e.*, s. 134.

⁴² Kemal Beydilli, "Karadeniz'in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve Miri Ticaret Teşebbüsü", *Belleten* CLV/124, s. 687-756; İdris Bostan, "İzn-i Sefine Defterleri ve Karadeniz'de Rusya İle Ticaret Yapan Devlet-i Aliyye Tüccarları, 1780-1846, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6, İstanbul 1991, s.21-44.

⁴³ *BOA*, A.MKT.UM. 556/66, 20 Şevval 1278 (20 Nisan 1862); Trabzon'un Mecil Ortaköy sakinleri ile Kumbasaroğullarının yayla davaları hakkında Defterhane-i Amire'ye gönderilen ilam ve mazbatanın icabının yapılması istenmişti; Kumbasarzadeler ile Cimil köylüleri arasındaki mera davası hakkında *BOA*, A.DVNS.AHK.TZ.d,8, s.36, 51-52, 73-74; *BOA*, A.MKT NZD, 395/2, 25 Receb 1278, (26 Ocak 1862) Öyle anlaşılıyor ki yaylak ihtiyacı kazaların başka

ileri gelen ayan ailelerinin isimlerinin geçtiği görülmektedir. Bunların ister yaylalar üzerinde tasarruf hakkı iddia etmeleri gibi doğrudan, isterse yörenin nüfuzlu kişileri olarak köylülerin davalarında bir tarafı himaye etmesi gibi dolaylı şekilde olsun, meselelere bir şekilde müdahil oldukları belgelerden anlaşılmaktadır.⁴⁴

Yaylalar, hayvancılık ile ilgili önemli bir üretim merkezi olmasının yanında yazın artan nüfuslarıyla önemli birer pazardır. Bazı yaylalar maden bakımından da ekonomik potansiyeli yüksek yerler olabiliyordu. Madenlerin kapanması sonrasında yaşanan göç hareketleri yaylaları kullananlar açısından boş bir tasarruf alanı yaratıyor, bu boşluk geçimin zor, hayvancılığın mutlaka yüksek otlaklara ihtiyaç duyduğu bölgede hemen çevredeki köyler tarafından doldurulmaya çalışılıyordu. Özellikle de sahilden/kuzeyden gelenler yaylaları daha fazla kullanmaya başlamışlardı.⁴⁵ Bu da yaylalar üzerindeki tartışmaları artırıyordu.

On dokuzuncu yüzyıl boyunca Karadeniz'in kıyı kesiminin gittikçe artan bir eğilimle nüfus alması, iskelelerin kasabaya, kasabaların kente dönüşmesini sağladı. Ancak, kentleşme nehirlerin suladığı alçak düzlüklere doğru yapılmaktaydı. Bunun ise bir bedeli vardı. İnsanlar havasının ve sularının kötülüğü, sıtma gibi hastalıklarla mücadele etme riskini göze almak zorunda kalıyorlardı. En azından hastalığın ve riskin arttığı yazları bu durumdan kurtulmak üzere yükseklerle/yaylalara çıkmanın nispeten geçerli bir çözüm olduğu biliniyordu. Hastalıklar karşısında bir çare olarak köylere ve yaylalara çekilme geleneği çok güçlü bir eğilimdir ve bu yalnızca sıtma ile ilgili bir husus değildi. Kolera, çiçek vs. gibi salgın hastalıklar söz konusu olduğunda da insanlar sahillerden ya da kent merkezlerinden uzaklaşırdı. Yayla ve yüksek köylere çekilme Trabzon başta olmak üzere Karadeniz kentlerinde görülmeyle başlayan yüzyılın sonundaki kolera salgınında da yaşanmıştı. Kentleşme

---

kaza ve sancaklarla rekabete girişmesinin dışında kendi içlerinde veya komşu kazalarla da rekabetlerine sebep olmaktadır. Yani aynı kazada veya komşu vadinin yaylası üzerinden yaşanan rekabetler de çok miktarda görünmektedir. Kaldı ki sancak dışında bu durum daha güçlü olabilir. Ayrıca, artan nüfus, göçler, büyüyen-gelişen ekonomi ticarileşen hayvancılık ve ürünlerine olan talebi artırmış olabilir. Bunun da yaylalara olan talebi artırdığı kesindir.

⁴⁴ Ayanların yaylalar üzerindeki etkinliklerine dair yakın zamanlara ait bir örnek; "...Vorley Harris, Trabzon'da her kesimle dostluklar kurmuş bir konsolostur. Trabzon'un köklü ailelerinden ve yüzlerce dönüm arazileri ve köyleri olan Nemlizade İhsan Bey ile samimi arkadaşlık geliştirmiştir. İhsan Bey, İsviçre'de Rolle kentinde Le Rosey'de eğitimi tamamlayan bir şahıstı. Hatta konsolos ve ailesi İhsan Bey tarafından kendi yaylasına davete edilmişlerdir..." Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Trabzon'daki Son İngiliz Konsolosu Vorley Harris'in Raporlarına Göre 1952 Yılında Gümüşhane", *Gümüşhane Tarihi*, Gümüşhane 2016, s.440.

⁴⁵ Coğrafyanın gereği, Trabzon eyaletinin sancak ve kaza merkezleri büyük oranda sahil kenarındadır. Bu sahil kent ve kasabaları sivil olduğu kadar yoğun bir idari karakter taşır. Sermaye sahibi bu idarecilerin ticari bir yaklaşımla servet biriktirme aracı olarak hayvancılığa yöneldikleri bilinmektedir. Hatta merkezden çevreye doğru gittikçe sahip olunan hayvan sayısının artması yerine azalması da bunu göstermektedir. Bu daha "devletlü" bir karakter taşıyan sahillerin, bölgede yapılan hayvancılık için mutlaka gerekli olan yaz otlakları sebebiyle yaylalar üzerinde idari nüfuzlu bir baskı oluşturduklarını düşündürmektedir. Eğilimlerle ilgili bkz Aygün, a.g.m., s.44 vd.

arttıkça bunların sayfiyesi konumunda olan bazı yaylalara olan nüfus baskısı da arttı.⁴⁶

Yaylaların, gerek nüfus ve gerek ekonomik olarak artan bu ağırlık merkezi, onlar üzerindeki rekabetleri tetiklediği açıktır. Bu rekabette dikkati çeken en önemli husus ise sahil ile iç kesim arasındaki coğrafi, kültürel farklılığın getirdiği ayrışmadır. Tartışmalı yaylalara ve müddeilere bakıldığında bir önemli husus öne çıkmaktadır. Bu da yaylaların sahilden gelenlerle iç kesimden gelenler arasında kıyasıya bir rekabet alanı haline dönüşmesidir. Bu Anadolu'nun hassaten Karadeniz bölgesinde sahillerin artan ekonomik ağırlık merkezi ile yakından ilgilidir. Sahillere doğru yoğun ekonomik ve nüfus kayışı, her iki kesimin de gözünü diktiği yaylaların birinciler lehinde bir hâkimiyetine zemin hazırladığını göstermektedir. Yaşanan anlaşmazlıklarda, yaylanın tasarruf hakkını, genellikle sahilden çıkanların kazanmaları ise manidardır.

Ondokuzuncu Yüzyılda Yayla Anlaşmazlıklarına Dair Bir Örnek

Karadeniz yaylalarının anlaşmazlığa konu olanlarının sayısı fazladır. Resmi belgelere yansıyanlardan bazıları yerel mahkemelere konu olmuş ve şeriye sicillerinde rastlanılan örneklerinde görüldüğü üzere halledilmiş görünmektedir. Bu anlaşmazlıkların bazıları ise resmi belgelere yansımamış olup, köyler arasında sürtüşme şeklinde kalmıştır. Bu türden olanlar genelde yerel hafızada kalmış ve günümüze kadar ulaşmıştır. Bu araştırmada ele alınan anlaşmazlıklar ise bunların daha ötesinde, yani yerel düzeyde halledilememiş ve bir şekilde merkeze-İstanbul'a kadar yansımış, üst mahkemelere taşınmış olaylara aittir. Bunlardan en önemlisi Santa ile Mesahor (Misahor-Mesehor) arasındaki yayla anlaşmazlığıdır. Bu anlaşmazlıkta belgelerde geçen yayla ismi, biraz da tarafların mülkiyet iddialarını güçlendirmek amacıyla olsa gerek, Uskurdun, İşkodra gibi farklı adlarla anılmaktadır.

Doğu Karadeniz'in kırsal nüfus yoğunluğuna karşılık tarım arazilerinin yetersizliği, Tanzimat ile birlikte gelen yeni vergiler ve çifte vergilendirme sorunları, Rusya'nın bir devlet politikası olarak nüfus ve ekonomik yapısını güçlendirme isteklerine bağlı olarak özellikle Osmanlı tebaası gayrimüslimlere yönelik yaptığı propaganda ile ülkesine göçü teşvik etmişti. Önceleri geçici işçi göçleri olarak başlayan süreç zamanla zincirleme bir göçe dönüşmüştü. Göçmenlerin bir kısmı gittikleri yerlerde kalıcı olurlarken, bu göç hareketleri bölgedeki ekonomik ve sosyal düzeni olumsuz etkileyecek hale dönüşmüştü. Gidenler, orada elde ettikleri gelirlerle sosyal ve ekonomik statülerini yükseltirlerken, geride bıraktıkları mülkler/araziler üzerindeki tasarruf haklarını da korumak/güçlendirmek istemekteydiler. Bu genel görüntünün tam ortasına uygun bir noktada yer alan örneklerden birisi de Gümüşhane'nin Santa köyü ile alakalıdır⁴⁷.

⁴⁶ Ekinci, "XIX. Yüzyılda Doğu Karadeniz Yaylalarında Değişim", s.138.

⁴⁷ Abdullah Bay, "Rusya'ya İşçi Göçü (1830-1921)", *OTAM*, 41/Bahar 2017, s.25-56; Şimşek, *a.g.m.*, s.256; Rusya'nın denizlerde etkin olma çabalarına dair bir örnek için bkz. M Emre Kılıçaslan, "Bandıra Usulsüzlüklerine Bir Örnek: Trabzon Kayıklarındaki Rusya", *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu IV*, İstanbul 2012, s.219-230.

Gümüşhane sancağının Torul kazasına bağlı Santa köyü ile Sürmene kazasına bağlı Mesahor köyü halkı arasında yayla meselesi üzerine çıkan anlaşmazlığın halledilmesi için Santa halkı talepte bulunmuş ve mahkemeye başvurmuştu. Meselenin halli için Ahmet İzzet Paşa'ya merkezden gönderilen emirde eskiden beri bir köye ait merada yalnız o köyün halkının hayvanlarını otlatabileceği diğer köylerin buraya müdahale edemeyeceği, eğer mera müşterek ise köye uzaklık ya da sınırında olup olmamasına bakılmaksızın ilgili köyler ortak tasarruf edebilecekleri belirtilmişti. Ayrıca mera ve yaylalar ister müşterek, isterse müstakil kullanılsın alınıp satılamayacağı, üzerine mandıra, ağıl gibi binalar yapılamayacağı, ağaç ya da başka şeyler dikerek bağ ya da bahçeye dönüştürülemeyeceği, dahası buna rağmen yapılırsa merayı tasarruf edenlerin bunları sökebileceği veya yıktırabileceği de hatırlatılmıştı. Valiye yayla davasının taraflar önünde hukuki yollarla çözülmesi uyarısında bulunulmuştu⁴⁸.

Anlaşmazlığın merkeze yansıdığı dönem Kırım Harbi ve Islahat Fermanının hemen sonrasındır. 1858 yılında dönemin Trabzon Valisi Ahmet İzzet Paşa'nın mesele ile ilgili olarak merkezi bilgilendirdiği ve çözüm için merkezden uzman/mühendis istediği yazısından, aslında olayların daha önce sefeli Ragıp Paşa zamanında başladığı, 1851-52 yıllarına, hatta daha öncesine kadar gittiği (1858 yılında yazılan bir belgede anlaşmazlığın 8-10 yıl öncesine dayandığı ifadelerinden olayın 1848 yılına kadar uzandığı) anlaşılmaktadır. Ragıp Paşa zamanında vilayete yansıyan mesele üzerine Trabzon vilayetinin isteğiyle merkezden yetkili bir memur (Madenli Ali Kavvas⁴⁹) gönderilmişti. Davanın görülmesi için memurlar ve ilgili mübaşir anlaşmazlık konusu yaylaya giderek tarafları çağırılmış ve sancak ileri gelenlerinin de dahil olduğu komisyonda davaları görülmüştü. Anlaşmazlığa konu olan yaylanın keşfi yapılarak sınırları belirlenmiş ve gezilmişti. Yapılan yargılama ve ifadeler sonunda Santalılar; köylerinin yakınında olan ve Uskurdun yaylası olarak adlandırılan sınırları Ziyaret Tepesi, Keşan Yolu, Doluşabaşı? ve Oluklu Pınar, yol ile Aşhane Mezrasınca çevrili/hudutlu olan yaylağın kendilerinin kadim (atadan dededen) yaylağı olduğunu belirtmişlerdi. İlgili yaylanın Mesahor köyü halkına

⁴⁸ “...kuyuda müracaat ve divan-ı hümayunum kaleminden kanun ve muktezası sual olundukda bir karyeye mine'l-kadim mahsus olan merada yalnız ol karye ahalisi hayvanatını rai eder ve aher karye ahalisi ol meraya hayvanat süremez iki veya üç ya daha ziyade karye ahalisi beyninde mine'l-kadim müşterek olan mera her hangi karyenin hududu dahilinde bulunur ise bulunsun ol karyeler ahalisi hayvanatlarını müşterek rai ettirib yekdiğeri rai'den men edemez ve böyle bir karye ahalisine bila-müstakil veyahut birkaç karye ahalisine bila-müşterek mahsus olan kadimi mera yerleri alunub satılmaz ve üzerine mandıra ve ağıl ve ebniye-i saire ihdas olunamaz ve kürüm ve eşcar garsıyla bağ ve bağçe ittihaz kılınmaz... eşcar iras ve gars eden olur ise ahali hedm ve kal' ettirebilir ... bir kimse tarafından sökülüb ziraat ve hırsasete izin ve ruhsat verilmemiş ziraat eden olursa meni olunub her ne vakit olsa mera olmak üzere ibka kılınur diyü kanun-ı cedid-i hümayunumun doksan yedinci maddesinde münderic olub ...” A.DVNS.AHK.TZ.d, 8/75, s.9-10.

⁴⁹ Bölgenin daha önceki yıllarında yaylak vergisi mültezimi olduğu anlaşılan kişinin, Santa ile Mesahor arasındaki yaylak anlaşmazlığını çözmek üzere İstanbul'dan ilk gönderilen kişi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak anlaşmazlık devam edince daha sonra Mülazım Selim Efendi gönderilmişti. BOA, A.MKT.MHM, 54/38.

yıllık üç batman (yaklaşık 24 kilo) tereyağı karşılığı kiralandığı ve her yıl kiralarını aldıklarını, ilgili köyün hayvanlarını otlatarak yayladan faydalandıkları ve yıllarca kiralarını ödediklerini belirtmişlerdi. 1851 yılına gelinceye kadar yıllık kiralarını ödemekteler iken, bu yıldan itibaren kiralarını ödemekten kaçındıklarını, bunun üzerine kendilerinin de meseleyi Trabzon’da mahkemeye götürdüklerini belirtmişlerdi. Mahkemenin ise ellerinde bulunan birçok hüccet-i şer’iyye ve senede bakarak kendileri lehinde karar verdiğini ifade etmişlerdi.⁵⁰

Santalılar, belki problemin çıkışında değil ama devam etmesinde, dini hassasiyetlere ve bölgede yaşanan olayların rolüne de atıf yapmaktaydılar: “*Mesele halledilmişken 1852 yılında “karyemiz ahali ve sekenelerinin ekserileri millet-i Hristiyanıdan bulunduğundan yaylak-ı mezkûrun icarı merkûmlardan talep olunmuş ise de ol-vakit gaile-i vakia cihetiyle bir sıra bularak sal-i hale (içinde bulunulan yıla) gelinceye kadar çend (birkaç) senedir arada arada taallül eylediklerinden naşi (bahane gösterdiklerinden dolayı)”* tekrar Trabzon vilayetine şikâyetle bulunmuşlardı. Vilayet, tarafların İstanbul’a birer adam göndermelerini uygun görmüştü. Ancak Santalıların iddialarına göre; bu esnada Mesehor köyü halkı eskiden olduğu gibi kiralarını ödeme talep ve taahhüdünde bulunarak, yaylayı kiralamak istemişler; ancak Santalılar bunu kabul etmeyerek, artık yaylalarına müdahale etmemelerini talep etmişlerdi. Mesehor köyü halkı ise mahkemede, Kuru Mağaza, Kenisa Tepesi, Keşan Yolu, Meşeler ile sınırlı Uskurdun yaylasını bundan 190 yıl önce (yaklaşık 1660’lı yıllarda) Santalılardan satın aldıklarını iddia etmişler, ancak bununla ilgili bir belge/delil gösterememişlerdi. Bu arada, yayla kullanımı ile ilgili olarak Santalılara kira ödediklerini de inkâr etmişlerdi.⁵¹ Buna karşın Santalılar, Mesahor köyü ahalisinin yaylayı kiraladıklarına dair, Trabzon’da iskele yanında yapılan işlemin/ anlaşmanın şahitleri olduğunu belirtip, getirtmek istediklerinde Mesehor tarafının dava vekillerinin itirazlarıyla karşılaştığı, bunların dinlenilmesinin engellendiğini hatırlatmışlardı. Mahkeme heyeti, Gümüşhane’de yapılan mahkemede “yayla hakkında senedlerimiz vardır, getirelim diyen Mesehorlulara onbeş gün müddet verildiği halde” herhangi bir delil sunamadıkları, kendilerinden yaylayı kiralamak için vekil tayin ettikleri kişilerin çağrılması üzerine de Mesehorluların bunları vekillikten azlettikleri ve yerlerine başkalarını tayin ettikleri, azledilen eski vekillerin kaçarak eyalet dışına çıktıkları, yeni vekil tayin ettikleri kişinin ise iddiaları değiştirerek “yaylayı satın almış oldukları ve kendi yaylaları olduğunu iddia ettiklerini” belirtmişlerdi. Santalıların iddialarını güçlendiren bir husus da yaylanın köylere olan uzaklığıydı. İlgili yayla, Santa karyesine bir buçuk saat mesafede iken, Mesehor köyüne sekiz saat uzaklıktaydı. Mahkeme, ellerinde

⁵⁰ Davada, Santa köyü halkına Çilingiroğlu Mahmud bin İsmail, Ma’rufoğlu Haralanbi veledi Kostantin ve Köroğlu Yani veledi Haralanbi; Sürmene kazası halkı adına da Yomra kazası köylerinden Rızane köyü sakinlerinden Hamd Tahir bin Hüseyin, Mesehor köyünden Bogos oğlu Hamd bin Ali ve yine aynı köyden Kayalı Mehmed bin Hasan adlı kişiler vekil ve temsilen katılmışlardı. Murat Dursun Tosun, *Osmanlıca Arşiv Belgelerinde Gümüşhane Tarihte Yaşananlar ve Ayrıntıları (1695-1928)*, İstanbul 2017, C: II, s. 987-991.

⁵¹ Murat Dursun Tosun, *Osmanlıca Arşiv Belgelerinde Gümüşhane Tarihte Yaşananlar ve Ayrıntıları (1695-1928)*, İstanbul 2017, C: II, s. 987-991.

sağlam hiçbir delil ve belge olmayan Mesehorluları haksız bulmuş ve dönemin valisi Ragıp Paşa tarafından Santalılara bir buyruldu verilmişti.⁵² Ancak anlaşmazlık kapanmamış, devam etmişti.

Mesele bir hukuki anlaşmazlık olsa ilk mahkemeden sonra bitmesi/ kapanması gerekirdi. İddia ve olayların devam etmesi, basit bir yayla (hukuk) anlaşmazlığı olarak görünen meselenin aslında bunun çok ötesinde başka birçok sebebinin olduğu gerçeğine işaret etmektedir. Anlaşmazlığın yeniden alevlendiği, Ragıp Paşa'dan sonra Trabzon'a vali olan Ahmet İzzet Paşa'nın merkeze yazdığı bir tahrirattan öğrenilmektedir. Meselenin devam et(tiril)mesinde ya da yatışmamasında birçok sebebin rol oynadığı anlaşılmaktadır. Öncelikle, Tanzimat uygulamalarının taşraya yansıyan biçimi ve bu biçimin halkın algılayışındaki boyutunun bu anlaşmazlığın ortaya çıkışında etkisi var mıydı, ayrıca vali değişikliğinin yayla anlaşmazlığının yeniden ortaya çıkışındaki rolü var mıydı? gibi sorular akla gelmektedir.

Anlaşmazlığın Tanzimat döneminde çıkmış olması, Tanzimat'ın taşrada görünen uygulama ve algılanış biçimine bakmayı ve belgeleri de bu çerçevede değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Trabzon eyaleti Tanzimat'ın geç uygulandığı bir eyaletti. Coğrafi şartları, ayanların (ağaların) çokluğu, tepkilerin fazlalığı, bölünmüşlükleri gibi hususlar Tanzimat uygulamalarını boşa çıkarmış ve ilk başarısız teşebbüsten dolayı 1848'den sonra ikinci bir defa uygulanmaya geçilmişti. Bu da kolay olmamış, sancılı bir nüfuz mücadelesi yaşanmıştı. Bütün bu gelişmelere, merkezin bu yıllarda Kırım Harbi'nin getirdiği zorluklarla uğraşmakta olması da eklenmişti. Eyalette merkezîyetçiliği yerleştirme sürecinde içeriden yükselen tepkilere göre durum alan merkez, sık sık vali değiştirmekte, her vali içerideki mevcut güç odaklarının istek ve hedeflerine maruz kalmaktaydı. Gelen valiler icraatları gerçekleştirebilmek için bu odaklarla ittifak-muhalefet ilişkisi içerisinde didişmek zorunda kalmaktaydı. Böyle bir ortamda yeni valinin gelişyle mesele yeniden ortaya çıkmıştı. Ancak bunda sadece idari sebeplerin rol oynadığı düşünülmemelidir. Sosyal, ekonomik hatta dini sebeplerin anlaşmazlığı körüklediği anlaşılmaktadır.

Dönemin Trabzon Valisi Ahmet İzzet Paşa, anlaşmazlık konusunda yazmış olduğu ayrıntılı tahriratta, meselenin bambaşka noktalarına dikkat çekmişti. Santalıların iddia ve delillerini zikretmekle beraber, onlara karşı olanları, özellikle Mesehorluların iddialarını da ayrıntılı bir şekilde dile getirmiş, hukuken bitmiş bir süreci yeniden tartışmaya açabilmek için hayli çaba sarf etmiş görünmektedir. Mesehorluların görüşleri ile valilik tavsiye kararı ve görüşleri birbirinden ayırt edilemeyecek şekilde iç içe geçmiş gibidir. Selefî Ragıp Paşa'ya hitaben 26 Ocak 1858 tarihinde gönderilen sadaret emrinde, Trabzon'da Santa halkının mutasarrıf olduğu meralarına müdahalenin haksız olduğu Gümüşhane meclisinin tahkikatı sonucunda anlaşıldığı ve haklarının iade edildiği belirtilmişti. Ancak Santalıların bu konudaki istek ve dilekçelerinin ertelenmesinin sebebinin ise bunların Rusya'nın Poti'de inşasına karar verdiği liman ve şehrin gerekli binalarının yapımında

⁵² Mazbata ve buyruldu sureti için bkz. Tosun, .a.g.e, s. 987-991, 983-985.

istihdam olunmak üzere çağrılmış olmalarından kaynaklandığını ifade etmişti. Vali bu noktada, yaylanın mutasarrıfları olarak görünen Santalıların, o sırada alevlenmiş olan “Rusya’ya göç meselesi” üzerinden okumakta ve böylece meselenin karmaşıklığına dikkat çekmekteydi.⁵³

Rusya, buralara yeterli işgücü çekebilmek için Santalılara, ücretten hariç olarak, tarla ve çeşitli imtiyazlar vermeyi taahhüt etmişti. Rusya konsolosu, köyün tamamı olan Hristiyan ahalden duvarcı, taşçı, tuğlacı ve marangoz olan 640 ailenin üzerinde bir nüfusu davet etmişti. Halkın da bu davete meyli olduğuna dikkat çekilmişti. Bu göçün önlenmesi, halkın dikkatlerinin çekilmesi ve Santa halkına güzel davranılarak her yönüyle memnun edilmeleri hususundaki merkezin hassasiyeti ve emirleri de hatırlatılmıştı.⁵⁴ Ancak dönemin Trabzon Valisi Ragıp Paşa, Santalılarından 640 ailenin Rusya’ya gidecekleri iddialarının gerçekçi (akla yakın) olmadığı, halkın Osmanlıda gördükleri asayiş ve rahatı Rusya’da göremeyeceklerinin herkes tarafından bilinen bir gerçek olduğunu belirtilmişti. Vali, Hristiyanların birçoğunun ve bazı Müslümanların çeşitli faydalar görecekleri düşüncesiyle Rusya himayesine geçme temayülü gösterecekler de, bunlara izin verilse bile, yeni himaye iddiasında bulunanlar şöyle dursun eski himaye iddiasında olanların dahi gitmeyerek hepsinin Rus himayesini terk edeceklerini düşünüyordu. Bütün bu sebepler yüzünden “selefi Ragıp Paşa’nın Santalılara ziyadece yüz verdiğini” açıkça yazmıştı. Hiç şüphesiz, merkezin ve eski valinin hassasiyetleri ve hareket tarzına yapılan bu eleştiriler, yayla konusundaki Santalıların lehine verilen kararı etkilediğinin imasıydı. Yeni Trabzon valisinin meseleyi diğer itirazcılar lehine dönüştürmek, konuyu yeniden tartışmaya ve davaya açmak için özel bir gayret sarf ettiği görülmektedir. Bunda, hiç kuşkusuz yeni vali üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışan yerel güç odaklarının faaliyetlerinin etkili olduğu düşünülmektedir. Gümüşhane’den verilen ilam ve mazbatanın o konuda verilmiş olan fermanın birer sureti alınmıştı. İlamın bir sureti Trabzon mollası ile mütalaa edildiğinde “*hüküm terettüb etmemiş*” olduğu belirtilmişti. Vali, mahkeme sonrasında yayla ile ilgili Ragıp Paşa’nın Santalılara vermiş olduğu buyrulduyu da “muvakkat”, yani “geçici” olarak değerlendirmişti.

Paşa, sonrasında yaşanan gelişmeleri de yine konum olarak sahile yakın olan Mesehorlulara daha yakın bir duruşla ifade etmişti. “İddiada buldukları yaylayı zapt için ellerine geçici buyuruldu verilmiş olması[ndan cesaret alan Santalıları], yaylaya giderek çok eskiden beri orada ikamet eden ve bir çok ölülerini gömdükleri kabristanları olan Mesahor köyü halkından intikam almak istemişlerdi. Hristiyan (Santalılar) takımının, mezarların üzerine çıkıp şarap içmek, dökmek, horon tepmek ve çalgı çalmak gibi hareketleri haberlerini Mesahor köylüleri alınca, köy 260 hane olmasına rağmen, kudreti yetişen oraya hücum etmiş, Santalıların, kelif tabir olunan çalı çırpıdan yaz günleri kalmak için yapılan hanelerini yıkarak tencere, tas, kilim, yorgan ne varsa almışlardı”. Şikâyet üzerine, Santalıların işaret ettiği onbeş Mese-

⁵³ Saylan, *a.g.m.*, s.286.

⁵⁴ Tosun, *a.g.e.*, s. 1000-1001.

horlu sorgulanmış, kendilerine isnat edilen suçlamaları reddetmelerine karşın, hapse atılmışlardı. Santalılar, 28.000 kuruş zarar iddia etmişler ve tazminini istemişlerdi.

Mesele, devlet merkezi ile yereldeki makamları meşgul etmeye devam etmişti. Vali, muhtemelen vilayetin Mesehorlulardan yana duran tavrı konusundaki ithamlardan dolayı “Mesahor köylülerinden hapishaneye atılanlardan, hapishanenin kötü şartlarından dolayı dokuzu ölüm derecesinde hastalandıkları için Vilayet Meclisi’nin, mahkemeleri ileride yapılmak üzere bunları serbest bıraktığını belirtmek durumunda kalmıştı. İlgili tahriratta daha başka itiraflar da yer almaktadır. Yaklaşık on yıldan beri devam eden yaylak anlaşmazlığında, taraflar birbirlerinin aleyhinde olmak ve davayı kazanmak için büyük masraflar yapmışlardı. Vali tahriratında “kim para almaya rağbet ederse o tarafa para vermiş”, diyerek iki tarafın da davayı kazanmak için her türlü para/rüşvet verdiklerini, hatta “yüzlerine karşı söylenildiğinde bile inkâr edebilecek durumları kalmadığını” ve durumu örtülü bir şekilde itiraf ettiklerini belirtmişti.⁵⁵

Santalılar, ellerinde birçok eski senetler olduğu, sınırları çok eskiden beri çizilmiş ve belirli olan yaylanın kendi köylerine bir buçuk, Mesehorlulara ise sekiz saat (valilik tahriratında yedi olarak yazılmıştır) mesafede olduğunu belirterek kendi haklılıklarını vurgularken, Vali, Mesahorluların buradan başka yaylaları olmayıp, bu yaylak ellerinden çıktığı takdirde hayvanlarını idare edemeyecekleri, kendilerinin 200 hane oldukları ve üçer beşer hane olarak uygun/münasip köylere naklettirilmeleri gerekeceğini belirtmişti. Santalıların ise bu yayladan başka dört yaylakları daha vardı ve Mesahorlulara (ve bu görüşü dile getirdiğine göre Trabzon valisine) göre de hayvanlarını idareye kâfiydi. Kendilerinin ise anlaşmazlık konusu olan yaylaya ihtiyaçları çok fazlaydı. Mesehorlular ayrıca, ihtiyaçlarının zarureti konusundaki mevcut durumun civardaki dört kaza halkından sorulup araştırılmasını istemişlerdi. Santalılar da yaylanın eski senetleri gereği köylerinin sınırları dahilinde bulunduğu, yaylanın Mesahorlulara vaktiyle satılmayıp, diğer bir köy ile başlangıçta anlaşmazlık çıkmasından dolayı o zaman kendilerine yardım etmek kabilinden yaylayı Mesahorlulara senede iki batman yağ karşılığında kiraya verdiklerini belirtmişlerdi. 40 yıldan beri ikamet etmekte ve bazı (son) yıllarda kirası bile verilmemekteydi. Santalıların ifadelerinde artan nüfusun yaylalar üzerinde oluşturduğu ekonomik baskıya dair izleri de görmek mümkündür. Kendilerinin diğer yaylakları varsa da, kiraya verdikleri dönemde köylerinin 200 haneden ibaret olduğu, şimdi ise hane sayısının 600’e yükseldiği; dolayısıyla ihtiyaçlarının arttığı ve yaylayı artık kendilerinin tasarruf etmek istediklerini belirtmişlerdi. 1858 yılında Gümüşhane Kaymakamı Hasan Bey marifetiyle görülen davalarında anlaşmazlığa son verildiği ve alınan ilam-ı şer’î ile mazbataları gereği selefi Ragıp Paşa tarafından ellerine buyuruldu verildiği, dolayısıyla Mesahorluların müdahalelerinde hakları olmadığını ifade etmişlerdi.

Öyle anlaşılıyor ki, ister kalıcı isterse mevsimlik işçi göçleri olsun, özellikle Rusya’ya çalışmak için giden Santalıların yaşam biçim ve düzeyi farklılaşmaktadır. Mevsimlik işçi olarak Rusya’ya giden, zenginleşen, ancak değişen yaşam biçimiyle

⁵⁵ BOA, İ.MVL, 420/18415, 18 Rebiülahir 1275, (25 Kasım 1858).

daha önce de pek kullanmadıkları ve tamamen boş kalan yaylalara, sahilde veya Karadeniz'in sahile bakan yamaçlarındaki Müslüman köylüler müdahale etmeye başlamıştı. Ancak, Santalılarda gelişen ve değişen yalnızca hayat tarzı değildi. Tanzimat ve Islahat Fermanları sonrasında gayrimüslimlerin hukuki konum ve durumlarının yükselmesi, mülkiyete bakışlarını da değiştirmiş görünmektedir. Onlar, önceleri ortak kullandıkları, hatta kiraladıkları yaylaları bu sefer kendi tasarruflarına almak istemektedirler. Bunda, Tanzimat yenilikleri ile beraber toprak üzerindeki fiili tasarrufların beraberinde hukuki mülkiyeti de getiren düzenlemelerin etkili olduğu tahmin edilebilir. Ancak tarım ve hayvancılık temelinde geleneksel yaşam biçimlerini sürdüren Müslüman tebaanın, artan nüfus ve bölgenin hayvancılık faaliyetlerinde yaylalara olan ihtiyaç ve lüzumu artarak devam etmekteydi.

İlgili arşiv belgelerinde, değişmekte olan sosyal yapıya veya cemaat ilişkilerine dair de açık göndermeler vardır. Santa köyünün Gümüşhane kaymakamlığına bağlılığı ve Hristiyan nüfusun çokluğuna, Mesahor karyesinin ise Trabzon'un Sürmene kazasına bağlılığı ve Müslüman nüfusun yoğunluğuna atıfta bulunulmuştu. Belgeler, "aralarında 10 yıldan beri var olan münaferet ve anlaşmazlığın halledilmesinin mümkün görünmediğini de" itiraf ediyordu. Söz konusu Rum tebaa olunca, patrikhane de işe karışıyor ve bürokrasi üzerinde hak arayışlarına giriyordu.⁵⁶ Vilayetin tahriratında, "*üstelik Mesahor köyünün yaylaya olan ihtiyacının çokluğu sebebiyle bilirkişilerce uygunsuz ve taşkın bir harekette bulunabilecekleri konusunda yetkililer uyarılmıştı*" ifadeleri, vilayet üzerinden bürokratik bir mecburiyet hissi oluşturmak ve dönemin şartları içinde fiili durumu kabul ettirmeye yönelik örtülü uyarılar kokmaktadır. Vilayet Meclisi ve Meclis-i Tahkik üyelerinden oluşturulacak bir komisyon kurularak, Santalıların talep ettikleri 28.000 kuruş tazminatın şer'an ispat edilebilir olmadığını belirtmiş ve talep edilen meblağın yüksekliğinin gerçekçi olmadığını ifade etmişti. Yüksek tazminat talebinin Mesahorluların suçlu olmasından kaynaklandığını, dahası bunun Santalılar tarafından hak iddialarını güçlendirmek için bir araç olarak kullanıldığını belirtmektedir. Yapılan incelemeyle zararın 14.000 kuruşa indirildiği görülmektedir. Ancak Mesahorlular bunu da kabul etmek istememişler, fakat kendilerinden zorla alınacağı belirtilince, susmak zorunda kalmışlardı. Bunların aralarındaki anlaşmazlığın halledilmesi için defalarca barış yapmaya çabalanmış ise de çaresi bulunamamış, ileride daha elim olaylar çıkabileceği için böyle bir anlaşmazlığın olduğu gibi devam etmesine de imkân bulunmadığı, bu yüzden öncelikle yayla anlaşmazlığının halledilmesi gerektiği belirtilmişti. Bunun için İstanbul'dan, askeriyeden bir mühendis, Trabzon Vilayet Meclisi ile Gümüşhane sancağı meclisinden birer üye

⁵⁶ Örneğin eskiden beri Edre köyü ahalisinin tasarrufu altında bulunan Hatunoluğu yaylağının mahalli hükümetçe satılmasına teşebbüs edildiğinde, Gümüşhane Metropolitisi vekaletinden Rum patrikhanesine gönderilen telgrafname üzerine nezarete itiraz edilmişti. Yaylanın bölgedeki Rum tebaaya ait olduğu ifade edilmişti. Ancak kurulan komisyonla yapılan incelemede adı geçen yaylanın devlete ait olduğu ortaya çıkmıştı. *BOA*, DH.MKT, 1456/32, 7 Teşrinievvel 1303, (19 Ekim 1887).

seçilerek Santa ve Mesahor köylerinin bütün arazisinin haritalarının çıkarılması, buna göre nüfus, hayvanlar, hane ve saire ölçülerine göre yaylanın tefrik ve taksim olunması Trabzon valisi tarafından teklif edilmişti.⁵⁷

Anlaşıldığı üzere Trabzon vilayeti, Santa ve Mesahor köyleri arasında anlaşmazlık konusu olan yaylak hakkında iki tarafın ellerinde bulunan senetlerin delilendirilmesi gerektiği için bu senetlerin itibara alınmayarak, iki köyün bütün arazisinin bir haritasının yapılarak, hane ve nüfusların kaydedilmesini, bu araştırma sonucunda ortaya çıkacak duruma göre arazinin ayırım ve taksiminin yapılmasını teklif etmişti. Mahkeme süreci tamamlanmış bir konuyu “nüfus ve ihtiyaç” üzerinden yeniden tartışmaya açacak olan bu teklif, hiç kuşkusuz Mesehorluların lehineydi. Bunların yapılabilmesi için bir mühendis gönderilmesi, Trabzon ve Gümüşhane meclislerinden birer üye seçilerek gerekli işlerin yürütülmesine karar verilmişti. Akabinde mühendis olarak da Mülazım Selim Efendi görevlendirilmişti.⁵⁸ İlgili belgeler üzerinden bu yayla konusundaki anlaşmazlığın ne şekilde sonuçlandığı takip edilememektedir. Ancak bölge genelinde farklı tarihlerde ve farklı yerlerde yayla anlaşmazlıklarının sorun olmaya devam ettiği bilinen bir gerçekliktir.⁵⁹

Gümüşhane yöresinin kuzey bölgelerinde yer alan yayla anlaşmazlıklarına bir örnek de Giresun bölgesinden verilebilir. Oğuz ve Ören köyleri arasında yaşanan bu anlaşmazlık sınır bölgesinde olduğu için, soruna Kürtün yöresi yetkililerinin de dahil olduğu görülmektedir. Yayla anlaşmazlığı örneğinde Ören köyü halkı adına vekil tayin edilen Hacı Ahmed Efendi'nin Dahiliye Nezareti'ne yazdığı 11 Temmuz 1327 (24 Temmuz 1911) tarihli dilekçesinde; Oğuz ve Ören köyleri arasında devam eden bir yayla anlaşmazlığının olduğu ve “yeniden” ortaya çıktığı ifade edilmişti. Şarlı (Beşikdüzü) nahiyesine bağlı Oğuz ve Ören köylüleri arasındaki yayla anlaşmazlığı, yaralama olaylarına sebebiyet verecek kadar ileri gitmişti. Anlaşmazlık üzerine Şarlı, Görele ve Kürtün hükümet yetkilileri yaylaya gönderilerek tetkikte bulunmuşlardı. Bu tetkik sırasında, Oğuz köyünden 40'dan fazla kişinin silahlı olarak yaylaya gidecekleri ve Ören köyü ahalilerini tehdit ettikleri tespit edilerek, durum kayda geçirilmişti. Heyet bununla da yetinmeyerek iki taraftan teminat almıştı. Bununla beraber söz konusu başvurular dikkate alınmamış; yaylaya çıkma zamanı olan 15 Temmuz 1327 (28 Temmuz 1911) Cuma günü Oğuz köylülerinin Örenlileri yayladan çıkarmak için silahla yaylaya gidecekleri haberi alınmış, bu durumda 400 haneden fazla Oğuz köylüleriyle 250 haneden fazla Ören köylüleri arasında bir çatışma çıkmasının kaçınılmaz olduğu, böyle bir çatışmanın ise her iki köyün de birbirlerini yok edecekleri anlamı taşımakta olduğu belirtilmişti. Hacı

⁵⁷ BOA, İ.MVL, 420/18415, 18 Rebiülahir 1275, (25 Kasım 1858); Tosun, *Osmanlıca Arşiv Belgelerinde Gümüşhane*, s. 995-1000, 1002, 1003.

⁵⁸ 640 kuruş harcırahının 350 kuruş maaşının yerinden yani, anlaşmazlığa konu olan tarafların ödemesi gerektiği belirtilmiştir. BOA, A.MKT.UM, 109/55, 18 Muharrem 1276, (17 Ağustos 1859); Tosun, *Osmanlıca Arşiv Belgelerinde Gümüşhane*, s. 982.

⁵⁹ Anlaşmazlığın tarafları, sosyal, ekonomik ve dini durumları, vs birçok konudaki benzerlik içeren bir yayla davası da Erzurum'un Keskim kazası Kakmahor ve Hodoçor ahalisi ile Trabzon'un Atina kazası Çınçeve köyü (Günümüzde Şenyuva) halkı arasında yaşanan Hanab (Dusovası) yaylası meselesidir. Bkz, Ekinci, *a.g.m.*

Ahmed Efendi (belki de haklı oldukları düşüncesine dayalı olarak, merkezi hükümetin ve vilayetin olaya bir an önce dahil olmasını ve müdahale etmelerini sağlamak için) dilekçesinde anlaşmazlığın ve silahlı çatışmanın önlenmesi için Trabzon vilayeti aracılığıyla bir telgrafın acilen çekilmesini istemişti. Trabzon vilayetinden gelen cevapta ise asayişin yolunda olduğu, bununla ilgili bu meseleye dair 26 Haziran 1327 (9 Temmuz 1911) tarihli bir rapor tanzim edildiği, Ören ahalesinin vekili olan Ahmed Efendi'ye ait bu dilekçenin "hilaf-ı hakikat" olduğu belirtilmekteydi.⁶⁰

Buradaki anlaşmazlığın kökenleri, bu iki köyün ortaya çıkışı, gelişimi, tarihsel coğrafyadaki yerleri ile ilgili olmalıdır. Daha bölgenin ilk Türkleşmesinde yaylalardan inerek, sahildeki Trabzon Rum Devleti'ne karşı bir uç bölgesi olarak ortaya çıkan, bölgede önemli ve merkezi bir rol oynayan Oğuz köyü ile hemen yakınındaki Ören arasında yaşanan anlaşmazlığın hayli geçmişe uzandığı anlaşılmaktadır. Ağasar vadisinin, sahile yakın kesiminde bir sınır hattında ortaya çıkan adeta bir ileri karakol vasfı taşıyan, adının çağrıştırdığı gibi savaştı Türk gruplarının merkez üssü durumuna bulunan Oğuz köyü temelli yerleşime açılmış ve bu oluşan zemin üzerinden güneydeki yaylalık alanlarla da demografik bağların tesis edilmiş olduğu belirtilmiştir⁶¹. Oğuz köyünün Ağasar vadisindeki nüfus artışı ve iskân sebebiyle daha önce mezrası olarak kaydedilmiş bazı köylerin ortaya çıkmasındaki önemine karşın, Ören köyü bu vadi yerleşmesinin batısında ve dışındadır. Yani Ören köyünün de Oğuz köyünden ayrılan bir yerleşim yeri olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak Oğuz ve Ören köyleri arasındaki ilişki, vadi farklılığı olsa bile tarihi geçmiş olarak güneydeki yaylalık alanlara uzanan sosyal ve ekonomik bütünlükte bulunduğu düşünülebilir. Yayla anlaşmazlığı da bundan kaynaklanmış olabilir. Dolayısıyla iki köy arasında yaşanan bu anlaşmazlıkta, sadece bölgede ortaya çıkan yeni yerleşimlerin, yeni ekonomik eğilimlerin etkili olduğu değerlendirilmesi yapılmakla yetinilecektir. Bu anlaşmazlığın nüfusu artan köy ve kasabaların artan otlak ihtiyacını karşılamak için daha küçük köylerin yaylalarına doğru bir genişleme ve büyüme eğilimine girdikleri için mi, yoksa ana iskân biriminden ayrılan ve yeni kurulan köylerin bir zamanlar ortak kullandıkları yaylalarda sahip oldukları tasarruf hakkı iddialarını devam ettirmek istedikleri için mi çıktığı anlaşılmaya muhtaç bir şekilde durmaktadır.

Reformlar (Tanzimat, Meşrutiyet), Savaşlar ve Yaylalar

On dokuzuncu yüzyılda gerçekleşen reform hareketlerinin yanında bölgedeki savaşların, yaylalar üzerinden yaşanan anlaşmazlıkları doğrudan ya da dolaylı olarak etkilediğini göstermektedir. Tanzimat'ın taşrada uygulanması ve merkezi-yetçi bir idare oluşturma çabalarının, toprak sisteminden başlayarak vergilendirmeye ve idari sınırlarla oynamaya kadar bir dizi sonuçları oldu. Dolayısıyla Tanzimat döneminde yerel güçlerle (ayanlar) merkezi güç arasındaki ilişkilerin

⁶⁰ Ayhan Yüksel, *Giresun Tarihi Yazıları*, İstanbul 2002, 261; *BOA*, DH.H., 41/43, 11 Temmuz 1327, (24 Temmuz 1911).

⁶¹ Emecen, *Ağasar Vadisi: Şalpaazarı-Beşikdüzü*, s.69 vd.

değişen boyutları, yaylalar üzerinde yaşanan anlaşmazlıkları farklı biçimlerde de olsa etkiledi.

Tanzimat'ın taşradaki uygulamalarından birisi vergilendirme biçim ve anlayışındaki değişikliklerdi. Vergide adaleti sağlama iddiasıyla fermanda yer bulan anlayış, iltizamı kaldırma ve herkesin gelirine göre bir vergilendirmeyi düstur edinmişti. Ancak uygulama merkezin öngördüğü ölçüde ve şartlarda gitmedi. Halk bu uygulamayı vergi yükünün hafiflemesi hatta vergiden kurtulma şeklinde algılamak, merkezi yönetim sağlıklı bir vergi sistemiyle gelirlerinin artacağını öngörmüştü. Keza toprak sisteminin açmazları da bir başka meseleydi. Miri toprak düzeni özel mülkiyete doğru giderken, kontrol edilemeyen, denetlenemeyen bir biçimde ayanlar ve ağalar geniş topraklara hâkim olmuşlardı. Devlet, içinden çıkamadığı bu duruma Arazi Kanunnamesi ile son vermek istemiş, ancak toprak meselesi topraksız köylüler lehine değil, otoritesini tanıma adına ayanlarla devlet arasında bir anlaşma şekline dönüşmüş, devlet ayanların bir şekilde ellerine geçirdiği topraklar üzerindeki tasarruf haklarını kabul etmişti.

Belgeler, bölgedeki yaylaların durumunun bu noktadan değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Ayanların müdahil oldukları yayla anlaşmazlıklarına dair bir örnek yukarıda verilmişti. Vergi meseleleriyle ilgili örneklerde bir tarafta devletin, diğer tarafta halkın veya ayanların olduğu anlaşmazlıklara rastlanılmaktadır. Genellikle belgelerde devlet yaylalardan daha çok vergi alabilmek ve verimli bir vergi sistemi oluşturma gayretleri içinde kayda geçirilmeyen yaylalar ve buraya yerleşen nüfusun yeterince vergilendirilmediğinden de şikayet ederken⁶², ahali ise kendisinden fazla vergi alındığından şikayet etmekteydi.⁶³ Örneğin, Gümüşhane sancağında bulunan ve 1266 (1849-50) senesine mahsuben 1000 kûsur kuruş ile Mehmed Efendi'ye ihale olunan Yağmurdere kazasıyla Yalahor köyü yaylak vergisinin tahsil edilemediği belirtilmişti. Ancak, yapılan araştırmada, yaylak denilen yerlerin bazıları halkın hayvanlarına mahsus meralar, bazılarının ise tapu ile tasarruf ettikleri mezarları olduğu, bu yüzden vergi alınmasının doğru olmayacağı belirtilmişti. Zaten mera ve mezra sahiplerine yıllık 2420 kuruş vergi koyulmuş ve tapu temessükü verilmek üzere 4445 kuruş harç alınması kararlaştır-

⁶² Trabzon vilayeti ile Erzurum vilayeti hududunda Atina kazasındaki "Nokavari, Çari, Doluğa Dere, Çamdibi, Siret, Zirzireli, Çavuş ve Evliya (nam-ı diğer Saport) yaylaları dokuz yayladan ibaret ise de bu yaylalardan yalnız "Siret" yaylasının vergisi toplanmaktaydı. Bu vergi de yaylanın en eski halkı tarafından verilmekteydi. Bu yaylalara daha sonra yerleşenler yerel idareye hiçbir vergi vermemekteydi. Bu yaylalara gönderilen memurların ise bu sekiz yaylayı yazmadıkları ve bu yüzden devlet hazinesinin zarara uğratıldığı, mahalli hükümet onayladığı takdirde masrafları kendisine ait olmak üzere adı geçen yaylaları teftişe hazır bulunduğu ifade edilmişti. Ayrıca bu dokuz yaylanın vergilerinin alındığı, buralarda muhacir iskân edilmemiş olduğu tahkikat sonucu anlaşılmış olduğu Lazistan sancağından bildirilmişti. *BOA*, DH.MKT, 1041, 24 Rebiülahir 1324, (17 Haziran 1906)

⁶³ Lazistan sancağına bağlı Kura-yı Seba nahiyesinde ve tasarruflarında bulunan yaylalar civarında orman bulunmadığı halde orman memurları tarafından vergi talep edildiği ve kendilerine bu konuda baskı yapıldığından şikayetle... *BOA*, DH. MKT, 72/46, 10 Haziran 1309, (22 Haziran 1893).

tırılmıştı.⁶⁴ Tanzimat'ın Trabzon eyaletinde uygulanmaya başladığı yıllara rastlayan bu örnek, hem devletin toprak sistemindeki dönüşümlere tam anlamıyla hakim olamadığının, hem de vergilendirme sisteminde ortaya çıkan aksaklıkların giderilemediğini göstermektedir. Muhtemelen bir zamanlar yaylak olan ve vergisi uzun yıllara bölünerek alınmakta olan arazilerin zamanla mezra haline dönüştüğü ya da dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Zamanla yaylaların yakın ve çevrelerindeki köylerce veya bizzat o yaylaya çıkanlar tarafından iskân edilmiş olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Uzun periyodlarla alınan, daha doğrusu alınamayan vergiler, hazine tarafından tapu temessükü sonra verilmek üzere yıllık alınan aşar vergisi gibi -veya aşar vergisinin bizzat kendisine- dönüştü veya dönüştürüldü. Devlet, kontrol edemediği yaylak vergisinden ise zirai alan haline dönüşen ve belki daha fazla kontrol edebildiği aşar vergisini tercih etmiş olabilir. Fakat arazinin hukuki durum ve yapısı ile ilgili olarak bu dönüşümün ne şekilde sonuçlandığı arşiv belgelerinden takip edilememektedir. Bir başka belgede ise; Ordu, Karahisar ve Gümüşhane sancaklarının, yaylak, otlak, adet-i ağnam, enfiye rüsumları 1268 (1851-52) senesine mahsuben bir yük kırk üç bin dört yüz kuruş bedelle Ali Kavvas'a ihale edilmişti. Esnaf Şeyhi Yasin Efendi'nin kefil olduğu bu iltizamda, Ali Kavvas Trabzon'a giderek, Trabzon Tomruk Memuru Hafız Baba'yı kendisine ortak yapmıştı. Bu alınan iltizamın yerel güçlerle ittifak halinde toplanması ve paylaşılmasına bir örnekti. Ancak, iltizamı alanların çeşitli zorluklara karşılaştığı, vergiyi toplamadıkları ve devlete bir akçe bile teslim edemedikleri bildirilmiş, bedelin kefillerinden talep edilmesi kararlaştırılmıştı.⁶⁵ Bu örnek, bölgede Tanzimat'ın uygulanmaya başladığı yıllarda, "merkezin en uzağında" kalan yaylalardan vergi toplamanın devlet açısından güçlüklerine işaret etmektedir.

İlerleyen tarihlerde yaylaların vergilendirilmesi konusundaki hassasiyetin devam ettiği ve ahalinin ilgi ve kullanım alanına girdikçe, devletin vergilendirme alanına dahil oldukları görülmektedir. Ülke kaynaklarını vergilendirme konusunda gittikçe daha ayrıntılı ve verimli arayışlarda bulunan devlet, zaman zaman bu konudaki geleneksel uygulamalardan vazgeçilmesi sebebiyle köylünün itirazlarıyla da karşılaşılıyordu. Vakfikebir kazasının Petromide ve Asporli ve Caferli köyleriyle

⁶⁴ Mehmed Efendi 5834 kuruş hazineye vermiş olduğundan bu verginin lağvedilerek mera ve mezra sahiplerine yıllık bu miktar vergi tahsis edilerek, üç yıllığı bulunan 7000 küsür kuruştan 5845 kuruşunun Mehmed Efendiye verilmesi, kalanının da tapu temessükü harcı olarak hazineye ulaştırılması, bundan böyle verginin aşarla beraber yıllık tayin edilerek yıldan yıla alınması, İdarelerde bu gibi mezra ve meraların tapusuz olarak tasarruf edilmekte olanları haber alındığından Meclis-i kebir vasıtasıyla bunların da tespit edilip bilahare tapu verilmek üzere mezra ve mera sahiplerinin isim gerekli bilgileri içeren defterlerinin hazırlanması istenmişti. *BOA*, A. MKT. DV, 49/44 13 Rebiülevvel 1268, (6 Ocak 1852).

⁶⁵ Yapılan araştırmada ihalesi tekrar yapıldığı fakat eski kefiller ve kefaletlerinin olduğu gibi bırakılmış olduğu anlaşılmış, yenilerin kefil veremedikleri, eskilerinin ise mal varlıkları borçlarına yetmeyeceği anlaşılmış olup, vergi borcunun Ali Kavas ve onun vekili olan Yasin Efendiden alınması istenmişti. *A.MKT.MHM*, 54/38; Bölgenin yaylak vergisi mültezimi olduğu anlaşılan kişinin, Santa ile Mesahor arasındaki yaylak anlaşmazlığını çözmek üzere İstanbul'dan ilk gönderilen kişi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak anlaşmazlık devam edince sonraki dönem Mülazım Selim Efendi gönderilmişti.

Akçaabad'ın Moçora köyü ahalisine mahsus olan dört yaylak Maçka nahiyesine kaydedilerek vergilendirilmişti. Ancak vergisi verilmeyen ve biriken 50.000 kuruşun tahsiline teşebbüs olunması üzerine köylüler itiraz etmişlerdi. Bu zamana kadar kendilerinden yaylak vergisi istenilmediği gibi bu yaylakların da köylerde mezra, çayır, çalılık gibi hiç kimsenin malı olmayıp köyün ortak tasarruf ettiği arazilerden olduğunu ifade etmişlerdi. Şahıs uhdesinde olmayıp, ahaliye mahsus olan yaylakların vergiden müstesna olduğu, adı geçen yaylaklara vergi konulmasının haksız bir uygulama olduğunu belirtmişlerdi.⁶⁶ Tahrir sırasında yaylakların yalnız kulübelere vergi koyulurken, bu dört yaylakta ayrıca yaylaya da konulmuştu. Köylüler, kulübelere koyulan vergilerini ödediklerini söyleyerek çifte vergilendirmeye itiraz etmişlerdi. Bu yaylaklar Vakfikebir, Akçaabad, Torul kazalarıyla Şarlı, Tonya, Maçka ve Kürtün nahiyeleri arasındaydı. Hangisinin hangi kaza ve nahiye dahilinde olduğu ve sınırlarını nereye kadar uzandığı da belli değildi. Bu durum hem idari problemlere sebep oluyor hem de yaylaları kullananlar açısından tasarruf iddialarına sebebiyet veriyordu. Yaylaları kullanan halk, çiftçinin üzerinde zaten ağır olan vergi yükü sebebiyle, vergilendirmenin emsali yaylalarda olduğu gibi azaltılmasını, biriken borçların taksitlendirilmesini istemişti.⁶⁷

Merkezi otoritenin en uzağında kalan mekânlar olarak yaylalar, çevrelerinde yaşanan sosyal kırılmaları en çok hisseden bölgeler oldular. Bu bağlamda, yaylak ve kışlaklar arasında yaşanan düzeni tehdit eden en önemli hususlardan birisi eşkıyalık olaylarıydı. Yaylalara çıkanları korumak için alınan tedbirlerin yetersizliği, bölgede vilayet yetkililerini uğraştıran sorunlardan birisi olarak görünmektedir.⁶⁸ Bölgeye kadar uzanan savaşlar, halkın rutin yaşayış düzenini bozabilmekte, yaylaları farklı bir konuma taşıyabilmekteydi. 1828-29 Osmanlı-Rus Harbinde Bölge derinden etkilenmişti. Hatta Rus askerlerinin bölgeye gelmesine, bölgedeki halkın verdiği klasik tepki yaylalara çekilmek olmuştu. Bu sırada bir başka gaileyi de Trabzon ve Gümüşhane arasındaki topraklarda yaşayan Rumlar oluşturuyordu. Bunların elinde bulunan silahlar toplanmadığı için etraf köylere baskınlar yaparak

⁶⁶ BOA, İ.ML, 17/27; 7 Zilkade 1313, (20 Nisan 1896).

⁶⁷ BOA, İ.ML, 17/27, 7 Zilkade 1313, (20 Nisan 1896).

⁶⁸ Trabzon'da yayla mevsiminde yaylaya çıkacak olanlar için güvenlik tedbirleri alınması, kordonlar oluşturulması için asker istihdamı gibi tedbirler alınması istenmişti. Bu tedbirler yeni bir şey değilse de, yirminci yüzyılın başında konuya ait belgelerde artış olması, son yıllarda bu konuda artan gerilimlerin yaylalara, yaylacılığa da yansımış olduğu, bu faaliyeti de etkilediği değerlendirilebilir. Hatta yaylacılık ve yaylaların egemenliği konusunda eyalette artan gerilimler sebebiyle bu tedbirlerin de artırıldığı söylenebilir. Yayla mevsimi sebebiyle yaylaklara çıkacak köylülerin asayişini sağlamak için lüzumlu mevkilere kordonlar kurulması için görevli istihdamı... BOA, BEO 1133/84930, 11 Muharrem 1316, (1 Haziran 1898); Yayla ve yol kordonlarının teşkili mevsimi geldiğinden geçici elemanlar istihdam olunmadığı takdirde gelip geçen ahalinin yolda kalacağı... BOA, DH. MKT, 2089/36, 19 Zilhicce 1315, (11 Mayıs 1898); Ordu ve Canik cihetlerinde yayla mevsimi olmasından dolayı asker azlığı sebebiyle zamanında alınamayan emniyet tedbirlerinden vilayetin mesul tutulamayacağı... BOA, DH.ŞFR 415/31; Trabzon'da efrad-ı müstebdelenin terhis olması ve asker adedinin azalması sebebiyle yayla mevsiminde ihtiyaç duyulan asker miktarının kafi miktara ulaştırılması talebi. BOA, DH.ŞFR, 415/81.

önemli sorunlar çıkarıyorlardı. Her şeye rağmen yaklaşık 20.000 kişi Bayburt'a beş altı saat mesafedeki yaylalarda toplanmıştı. Ancak bu kadar insanın ihtiyacı olan zahire dolayısıyla Gümüşhane'de büyük bir kıtlık ortaya çıkmıştı.⁶⁹

Savaşların ve idari bölünmelerin yaylalar meselesini nasıl etkilediğini ve tetiklediğini; daha doğrusu yaylaların, idari bölünmelerde haklı bir kanıt olarak nasıl kullanıldıklarını görmek için başka örnekler de vardır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın bitimiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'da fazla toprak kaybetmesi ve dolayısıyla Erzurum vilayetinin sınırlarının küçülmesi üzerine Kelkit ve Şiran kazalarının tekrar Erzurum vilayetine bağlanması gündeme gelmişti. Bu kez iki kazanın yeni oluşturulan Bayburt sancağına mı yoksa Erzincan sancağına mı bağlanacağı konusunda tartışmalar yaşanmıştı. Bu konuda özellikle Erzincanlılar yoğun kamuoyu oluşturma çabasına girmişlerdi. Erzincan ileri gelenlerinden Hacı Mehmed adlı bir şahıs, Kelkit ve Şiran kazalarını dolaşarak halkı Erzincan sancağına bağlanmaları konusunda ikna etmeye çalışıyordu. Mehmed Bey, Trabzonlu yaylacıların zaman zaman Kelkit ve Şiran yaylalarını işgal ettiğini ve bu durumun bölgede asayişsizliğe neden olduğunu söylüyordu. Problemin çözülmesinin ise kazaların Erzincan'a bağlanması ile mümkün olacağını ifade ediyordu. Mehmet Bey'in bu söylemleri üzerine, Trabzonlu yetkililer Bâb-ı Ali'ye yazı yazarak Hacı Mehmed'in faaliyetlerine son verilmesini ve her iki kazanın Gümüşhane'ye bağlılığının devam etmesini istediler. Bu talebi dikkate alan Bâb-ı Ali, Trabzon ve Erzurum vilayetlerine emirler yazılarak Mehmed Beyin Kelkit ve Şiran köylerindeki faaliyetlerinin engellenmesini istemişti. Mehmed Bey'in engellenmesiyle birlikte, Kelkit ve Şiran kazalarının Erzincan'a bağlanması girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmış oldu.⁷⁰ Bu kazalar, 10 yıl süreyle Bayburt'a bağlı kaldıktan sonra 1888 senesinde Gümüşhane Mutasarrıflığı tekrar girişimde bulunarak Şiran ve Kelkit kazalarının tekrar Gümüşhane'ye bağlanmasını istemişti. Arazisinin dağlık olması sebebiyle Gümüşhane halkının ihtiyacı olan hububat Kelkit ve Şiran'dan sağlanı-

⁶⁹ Uğur Akbulut, "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Gümüşhane ve Çevresi", *Gümüşhane Tarihi*, Gümüşhane 2016, s. 39; Özcan, a.g.e., s.153 vd.

⁷⁰ Saylan, a.g.e., s. 44; BOA, DH.MKT. 1461/74, 21 Safer 1305, (8 Kasım 1887), *Erzurum vilayeti dahilinde kain Bayburd Sancağına merbut Kelkit ve Şiran kazalarının kemafi's-sabık Trabzon vilayeti dahilinde vaki Gümüşhane sancağına ilhakına dair ahali tarafından ita olunan istid'anamelerin ve ol-babda bi'l-muhabere Gümüşhane mutasarrıflığından alınan tahriratın irsaliyle icra-yı icabını havi Trabzon vilayeti idare meclisinden meb'us mazbatada mezkûr kazaların Bayburd'a ilhaki zaten icabat-ı mevki'aya ve ilcaat-ı siyasiye üzerine mübteni olmayub mücerred Bayburd'un sancak şekline konulması için vilayetinin iş'arından neş'et eylediği kuyud ile sabit olduğundan ve Gümüşhane ahalişi işbu iki kaza dahilinde bulunan yaylaklarında hayvanlarını müştereken ra'y ettirmek üzere oraya gitmekte ve Gümüşhane'ye merbut iken yapamadıkları ahvale oraca tasaddi ve mezkûr kazalar ahalisinden dahi bazı sebükmagzan şuna buna taaddi etmekte olub bunların meydana çıkarılması da şimdiki halde müşkülce idiğünden Bayburd'un liva suretinde kalması mültezim ise Erzurum vilayetinin Bayburd'a civar olan mahallerinden münasiplerinin oraya ilhakıyla mezkûr Kelkit ve Şiran kazalarının Gümüşhane'ye iade-i irtibatı beyan ve bunun üzerine bi'l-istilam Erzurum vilayetinden gelen tahriratda dahi mezkûr kazalar mukaddema maslahaten ve idareten ve mevki'an görünen lüzum üzerine Gümüşhane sancağından bi't-tefrik İspir kazasıyla birleştirilerek Bayburd'a ilave ile Bayburd Sancağı teşkil olunduğu... Tosun, a.g.e., s. 230.*

yordu. Bu da her iki kazanın Gümüşhane için önemini daha da artırmaktaydı. Bu nedenle Gümüşhane Mutasarrıfı bu kazaların yeniden Gümüşhane'ye bağlanması için Trabzon Valiliğine yazı yazmıştı. Mutasarrıf, Bâb-ı Ser-askerî tarafından bu kazaların askeri işlerinin tekrar Gümüşhane sancağında görülmesi yolundaki kararını dayanak göstererek, her iki kazanın Gümüşhane sancağına bağlanmasını istemişti. Valilik talebi Bâb-ı Ali'ye bildirdi. Bâb-ı Ali'ye yazdığı yazıda Kelkit ve Şiran kazalarının Bayburt sancağına bağlanmasının mevkii icabı ya da siyasi gereklilik üzerine olmadığını, her iki kazanın Erzurum Valiliğinin isteği üzerine Bayburt'un sancak olabilmesi için Bayburt'a bağlandığını belirtmekteydi. Valilik ayrıca bu yazısında Gümüşhane halkının Kelkit ve Şiran dâhilinde yaylakları bulunduğunu ve bu kazalar Bayburt'a bağlı olduğu için yaylaklardan halkın istifadesinde sıkıntılar ortaya çıktığını vurgulamaktaydı.⁷¹

Merkezi kaygılarla ile hazırlanan ıslahat programlarının taşrada algılanış biçimi farklıydı. Merkezden farklı olarak taşra ıslahatlara kendi anlamını yükledi. Özellikle uygulama aşamasına gelindiğinde bu fark belirgin bir şekilde ortaya çıkardı. Tanzimat ve Islahat Fermanlarında olduğu gibi Meşrutiyet'e de taşrada merkezden farklı anlamlar yüklenmiştir. Bölgede yaşanan bir yayla anlaşmazlığında bu hassasiyeti görmek mümkündür. Gümüşhane'ye bağlı İmre (İmera?) ile Hakkese (Hayekse)? köyü arasında çıkan yayla (ki yaylanın adı belgelerde Vaje, Vaze veya Avace olarak farklı biçimlerde geçmektedir) anlaşmazlığında, İmeralılar tekrar tekrar yaylalarına müdahale edildiğinden şikayet ederken, Hakkeseliler bu iki farklı isimdeki yaylaların ayrı ayrı yerler olduğu iddiasındadırlar. Hakkeseliler, Avace yaylasının kendilerine ait olduğunu ifade etmişlerdi. İddialarını ispat için de bir şer'î ilam ibra etmişlerdi. Bu yayla davasının çok uzun zamandan beri devam ettiği de verilen bilgiler arasındaydı. İmeralılar ellerindeki ilamla davayı kazanmışlardı ve iki yıl boyunca Hakkese köylülerini yayladan çıkartılması için uğraşmışlar ama başarılı olamamışlardı. Öyle ki yaylayı boşalttırmak için giden görevliler şiddetli karşılık görmüşlerdi. Belgelerde iki köy arasındaki anlaşmazlığın sebebi düşmanlık ve münafetten kaynaklandığı belirtilmişti.⁷² İmera köyü halkı adına dava vekili; köyün 190 yıllık şeri ilam ile kanunen tasarruf ettikleri Vaje yaylasının, Hakkese köyü halkı tarafından 24 yıl önce zorla ele geçirildiğini, 22 yıl zarfında aldıkları çeşitli mahkeme ilamları neticesinde Gümüşhane icra dairesi ve zabıta kuvveti ile yaylalarının geri almalarına karar verildiğini yazmaktadır. Fakat jandarma yoluyla alınmasına karar verilen yayla, köylülerin direniş ve şiddetli mukavemeti sebebiyle iki yıldan beri alınmamıştı. Bunun için bütün makamlara başvurduklarını söyleyen köy halkı, müracaatlarının memurdan memura, daireden daireye havale edilerek bir sonuç alınmadığını belirtmişlerdir. İmeralılar daha önce yapılan başvurular sonucu

⁷¹ Saylan, *a.g.e.*, s. 45.

⁷² Hakkeselilerin ellerinde bulunan ve iddia ettikleri yer neresidir, İmrelerin hükmen kazandıkları yerle aynı mıdır, veya değilse bu yaylanın ya da yaylaların sınırları neresidir?. Vaze ve Avace denilen yer veya yaylalar tek bir yayla mı yoksa farklı yerler midir? Bu durumun ayrıntılarıyla araştırılıp bildirilmesi istenmişti. *BOA*, DH.MUİ, 111/52, 29 Haziran 1326, (12 Temmuz 1910).

Trabzon vilayetine gerekli emirler gittiğini ancak vilayetin gerekli teşebbüs ve icraatları yapmadığından da şikayetçiydi. Adliye nezaretinin tebligatı üzerine kâfi miktarda kuvvet alınarak mütevacizlerin yayladan uzaklaştırılması ve tecavüzlerinin önlenmesi için Gümüşhane mutasarrıflığı yaylaya çıkmış ise de hasımların muhafefeti sebebiyle kesinlikle bir şey yapılamamıştı. Zorla çıkartmak için ise jandarma yeterli kuvveti olmadığından bahisle Trabzon vilayetinden yardım istemek üzere ertelenmişti. İmeralılar iki yıldan beri devam eden bu problemlere bir son vermek üzere zaten kısa olan yayla mevsimi sebebiyle kararın bir an önce uygulanmasını istemişlerdi. Gümüşhane'deki jandarma kuvveti yeterli olmaması sebebiyle, üç günlük mesafede bulunmasına rağmen Trabzon'dan takviye kuvvetle yaylalarının kendilerine teslimini talep etmişlerdi. Dava Vekili Mumcuoğlu Sokrati kararın uygulanamamasını “*Kanuna ve namus-ı hükümete karşı bir itaatsizlik olarak*” değerlendirmişti. Sokrati, senelerden beri uğraşarak alınan ilamın hükümsüz kalacağına işaret eden dava vekili yayla mevsiminin geçmekte olduğu, Gümüşhane memurları tarafından alınan idare-i maslahat muamelesinin her halde bertaraf olmasıyla “*hükümet-i meşrutamızın kanuna karşı herkesten intizar ettiği itaat ve muhabbetin temini lüzumuna*” dikkat çekmişti.⁷³ Sokrati, Meşrutiyet'in getirdiği beklentiler ve prensipler üzerinden giderek, onun taşrada algılanış biçimine ve halkın beklentilerine işaret ederek, diğer bir ifadeyle merkezin hassasiyetleri üzerinden giderek kararı uygulamaya çalışıyordu.

Ancak bölgedeki yaylalarla ilgili gerilim ve çatışmaların yoğunlaştığı dönem I. Dünya Savaşı ve sonrasındır. Tüm Anadolu'yu sarmış olan işgaller, merkezi otoritenin zayıflaması beraberinde uzun zamandır taşınan gerilimler, ilişkilerin kırılmasına yol açmıştır. Bu dönemde merkezi otoritenin uzağındaki yaylalar, savaş ve mücadele alanları haline dönüşmüştü. Bu mücadelede yalnız sosyal ve ekonomik arka planlı müslim-gayrimüslim gerilimi yer alamaz. Siyasi sebeplere dayalı çeteler ve eşkıyalık olayları, bütün toplumu da derinden etkilemiştir. Örneğin olayların en yoğun yaşandığı dönem 1915 senesinin Temmuz ve Ağustos ayları oldu. Temmuz 1915 tarihinde 25 kişilik bir Ermeni çetesi Torul kazasına bağlı Santa köyünün Derin Irmak mevkiinde bir jandarma müfrezesine pusu kurup, 2 askeri şehit ederek silahlarını gasp etmişti. Ayrıca halktan da bir kişiyi öldüren çete üyeleri şehit ettikleri ve öldürdükleri bu kişilerin canice gözlerini oyup kulaklarını kesmişlerdi. Yine Temmuz ayında 6 kişilik bir Ermeni çetesi Maçka ile Gümüşhane arasında bulunan Mescit Yaylası'nın Arpasan mevkiinde bir jandarma birliğine saldırmışlardı. Ermeni çete, yapılan takibat sonucu kısırılmıştı. Meydana gelen çarpışma sonunda çete üyelerinin hepsi öldürüldü.⁷⁴

Trabzon'un Rus işgaline uğraması ihtimaline karşı Vali Cemal Azmi Bey tarafından 16 Nisan 1916'da vilayet yönetimi Ordu kazasına taşınmıştı. Vali tarafından vilayet yönetimi Müslüman ve Hristiyanlardan oluşan bir komisyona bırakılmıştı. Bununla birlikte Müslüman halkın büyük çoğunluğu muhacir olarak batı vilayet ve kazalarına göç etmiş; dolayısıyla Trabzon merkezindeki demografik

⁷³ BOA, DH.MUİ, 111/52, 26 Haziran 1326, (9 Temmuz 1910).

⁷⁴ Saylan, a.g.e., s. 151.

yapı, Hrisantos'un ruhani liderliğini yaptığı Hristiyanların lehine dönüşmüştü. İşgal yıllarında şehir idaresinde etkin bir rol oynayan Hrisantos, Ruslar çekilirken onlardan kalan silahları Rumlara dağıtıp silahlandırmıştı. Milli Mücadele döneminde meydana gelen otorite boşluğundan faydalanan Rumlarda bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerini daha da yoğunlaştırdılar. Başta Efkalidis olmak üzere Pontusçu çetelerin en önemli karargâhları Santa idi. Fevzi Paşa, silahlı Rum komitelerinin Santa nahiyesi denilen Sürmene'nin güneyindeki yüksek yaylada konuşlandıklarını, amaçlarının da hem Trabzon-Erzurum yolunun güvenliğinin ihlal, hem de Karadeniz'de Pontus Devleti'nin teşkili için çıkarılacak kuvvetin hareketine yardımda bulunmak olduğunu belirtmiştir⁷⁵. Keza 1919 senesinin Mayıs ayında Torul kazasından tuz yüküyle geçmekte bulunan Sürmene'nin Koloş köyü ahali-sinden Kalatcıoğlu İbrahim, kardeşi Mehmed ile diğer Mehmed'in önlerine aniden çıkan Rum çeteler, Kalatcıoğlu İbrahim'i katlederek tuzları gasp etmişlerdi. Bölgedeki Rum çeteler yine aynı tarihlerde Maçka'nın Larhan Yaylası'ndaki Müslüman ve Rum ahalinin keçi ve koyunlarını gasp ettikten sonra Rumlara ait hayvanları iade etmişler, Müslümanların hayvanlarını ise Torul'un Krom köyüne sürmüşlerdi. Bunun üzerine Rum eşkıyasının takibi için Torul'dan nizamiye ve jandarmadan oluşan bir müfreze çıkarılmıştı. Görevlendirilen müfreze yaptığı aramada Mezaralan mevkiinin batısında Larhan Yaylası'ndan gelen ırmağın içerisinde kolları bağlı olarak kimlikleri tespit edilemeyen cesetler buldu. Maktullerin bir kısım çene ve kol kemikleri ile kendi eşyalarından bir bölümü su içerisinde çıkarılarak toprağa gömüldü. Yapılan araştırma sonucu bu işi yapanların Krom'un Muhara Mahallesi'nden Yanko oğlu Nikola (çete reisi), İlistos Mahallesi'nden Cirooğullarından Tudor oğlu Yanko, Uluova Mahallesi'nden Şinos oğlu İstavri, Karankandoz Mahallesi'nden Papaz Kristos'un oğullarından Azrail oğlu İliya, Ruspo Mahallesi'nde bulunan papazın damadı Kostantin ve Trabzon'un Marna köyünden henüz isimleri tespit edilemeyen iki Ermeni olduğu anlaşıldı. Müfreze yaptığı takibat sonucu sekiz kişiden oluşan bu Rum çetesini Krom köyüne komşu olan Kangal mevkiinde sıkıştırdı. Bir saat devam eden çatışma sonucu eşkıyalardan Kromlu Kavas oğlu Tudor ölü, Nikola oğlu İstavri de yaralı ele geçirildi. Çetenin geri kalan 6 üyesi de ellerindeki silahları bırakarak kaçtılar. Santa'dan geçen bir jandarma taburu da bu çete tarafından gasp edilen silahları geri almayı başardı.⁷⁶ Gümüşhane boğazında 15. kolorduya bağlı Deli Halit Paşa olarak bilinen Halit Beyin de görev yaptığı tümen, dağlık bölgede dağıntık olarak bulunan 7 bini silahlı 20 bine yakın Rum'u etkisiz hale getirmek için Tortum bölgesinden nakledilmişti. Bu tümene bağlı kuvvetler, Santa yaylasını üs olarak seçen Rum çetelerini kuşatmış ve etkisiz hale getirmişti.⁷⁷

⁷⁵ Uğur Üçüncü, "Milli Mücadele Yıllarında Gümüşhane'de Rumlarda ve Pontus Hareketi", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2017 (23), s.121 vd.

⁷⁶ BOA, DH.EUM.AYŞ, 17/66, 7 Zilkade 1337, (4 Ağustos 1919); Saylan, *a.g.e.*, s. 154; Üçüncü, *a.g.m.*, s.123.

⁷⁷ Mehmet Bilgin "Pontus Meselesine Tarihsel Bir Bakış", *Başlangıcından Günümüze Pontus Sorunu*, Editör Veysel Usta, Trabzon 2007, s. 57.

Bölgedeki yayla anlaşmazlıklarının Cumhuriyet dönemine miras kaldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan yakın dönemlere kadar yansımış en manidar olanlarından birisi Maçka ile Torul arasında çekişme konusu olan ve zaman zaman silahlı çatışmalara sahne olan yayla anlaşmazlığı ile ilgili yerel anlatıdır:⁷⁸

1950-1953 yılına kadar bu sınır ihtilafı oldukça arttı. Bunun üzerine Torul Kaymakamlığı ve Belediye Başkanı olan Tefik Üçüncü ile birlikte Trabzon Asliye Hukuk mahkemesine dava açılmıştır. Bu dava yaşlı bilirkişilerin ve mahkeme heyetinin yaptığı keşiflerde bir türlü karar verilemez hale dönüştü .... Zigana dağında oluşan pazarda pazarcılardan işgaliye makbuzlarını Trabzon mahkemesine sunulması üzerine mahkeme Zigana dağının Torul mülki hudutlarında olduğuna karar verdi... Bu olaylar olduğunda ve mahkeme heyeti Zigana dağına geldiğinde Torul bölgesine ait binlerce silahlı Zigana dağının başında nöbet tuttıkları ve Zigana bölgesine sahip çıkmalarının bu hikayesini bir parantez açarak gelecek kuşaklara bildirmeyi kendime bir borç bildim...

Sonuç

Kıyıya paralel uzanarak hızla yükselen dağlarıyla Karadeniz coğrafyası insanları, sahil ile iç kesimler arasında iki farklı yaşam biçimine zorlar. Aynı dağları kuzey-güney doğrultusunda derin vadilerle bölen nehirler/dereler de doğu-batı doğrultusunda farklılaşmalara sebep olur. Vadilerin doruklardaki uzantısı olan geniş düzlüklerden ibaret yaylalar sahil düzlüklerinden ve alçak bölgelerden gelen toplumların sınırlarının kalktığı bir araya geldiği noktalarıdır. Bu durum kimi zaman kaynaşmalara vesile olurken, bazen de ayrışma ve rekabete, çatışma alanına dönüşebilmekteydi. Karadeniz, uygun şartlar altında zaten rekabet üreten bir coğrafyaydı. Tarihsel gelişim açısından konar-göçer Türk yaşam biçiminin en özel alanlarından biri olan yaylalar, 13. yüzyıldan itibaren bölgedeki Türkmen topluluklarının ilgi ve yaşam alanına girmiştir. Özellikle on yedi ve on sekizinci yüzyıllardan sonra değişen/bozulan Osmanlı toprak düzeni bu anlaşmazlıkları daha da artırmıştır. Yaylalar üzerindeki rekabetleri tetikleyen unsurların başında taşrada Osmanlı merkezi otoritesinin sarsılmasının geldiği görülmektedir. Sosyal ve ekonomik huzursuzlukların arttığı, yerel, ağa ve ayanların yükseldiği, göçlerin yoğunlaştığı dönemlerde yaylalar üzerindeki rekabet ve kavgaların da çoğaldığı anlaşılmaktadır. Karadeniz'in yaylaları da on dokuzuncu yüzyıldaki gelişmelerden ve şartlardan etkilenmiştir. Dikine vadilerin böldüğü coğrafya ve denize paralel dağların ayırdığı sahil ile iç kesim arasındaki yaşanan ekonomik ve sosyal kırılmalar yaylalar üzerindeki rekabetleri artırmıştır. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin merkezileşme çabaları, toprak sistemindeki değişimler, Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması ve sahillerin ekonomik ve nüfus olarak ağırlığının artması eklenince, değişen sosyal ve ekonomik dengeler yaylaları da etkilemiş görülmektedir. Bunlara bölgenin zaman zaman savaş alanı gelmesi, taraflar- özellikle Müslümanlar- için yaylaları bir kaçış ve savunma alanı haline dönüştü-

⁷⁸ A. Güngör Üçüncüoğlu, *Zigana Dağı Efsanesi*, Torul 2007, s. 17-18.

rürken, gayrimüslimleri işgalci veya büyük güçlerin tesiri altına sokmuştu. I. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkisi yaylaları da tesir altına almış, geçmişten getirilen anlaşmazlıkların da etkisiyle, merkezi otoritenin yetişemediği uzak, birer eşkıyalık faaliyetleri alanı haline dönüştürmüştür. On dokuzuncu yüzyıl boyunca devam eden anlaşmazlıklar, bölgede Müslüman-gayrimüslim cemaatlerin ilişkilerini kırmıştı. Cumhuriyet dönemi, merkezi otorite kurularak asayiş sağlanmış olmakla birlikte hukuki olarak yayla anlaşmazlıklarını bir miras olarak almıştır.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları *

Kitap ve Makaleler

AKBULUT, Uğur “1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Gümüşhane ve Çevresi”, *Gümüşhane Tarihi*, Gümüşhane 2016.

ALTUNBAY, Mustafa, “1780’de Merkeze Gönderilen Bir Belgeye Göre Gümüşhane Yöresi Madenlerinin Durumu ve Madencilerin Devletten Beklentileri”, *Trabzon ve Çevresi, Uluslararası Tarih, Dil, Edebiyat Sempozyumu*, Trabzon 2002, s. 279-288.

_____, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu 6-8 Kasım 1998*, Trabzon 1999, s. 379-393.

AYGÜN, Necmettin, *Karadeniz’den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, C: 1, Ankara 2016.

_____, “Osmanlı Devleti Kırsalında İktisadi Örüntüler ve Trabzon’da Koyun (Sürü) Sahipleri (1722)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Güz 2018;(25):11-68.

BAY, Abdullah, “Taşra Elitleri, Haneleri ve Yaşamları: Canik Çevresinde Ayan Konaklarının Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Konak Hayatı”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk*, I, Samsun 2016, s. 346-358.

_____, “Rusya’ya İşçi Göçü (1830-1921)”, *OTAM*, 41/Bahar 2017, s.25-56.

BEYDİLLİ, Kemal, “Karadeniz’in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve Miri Ticaret Teşebbüsü”, *Belleten*, CLV/124, s. 687-756.

BİLGİN, Mehmet, “Pontus Meselesine Tarihsel Bir Bakış”, *Başlangıcından Günümüze Pontus Sorunu*, Editör Veysel Usta, Trabzon 2007.

BOSTAN, İdris, “İzn-i Sefine Defterleri ve Karadeniz’de Rusya İle Ticaret Yapan Devlet-i Aliyye Tüccarları, 1780-1846”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6, İstanbul 1991, s.21-44.

BRAUDEL, Ferdinand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, İstanbul 1989.

CİN, Halil, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Ankara 1978.

ÇEBİ, Sıtkı, *Çambaşı Yaylası*, Ordu 2004.

* Arşiv belgeleri ve numaraları dipnotlarda verilmiştir.

EKİNCİ, İlhan, “XIX. Yüzyılda Doğu Karadeniz Yaylılarında Değişim, Rekabet ve Tartışmalar”, *ASOS*, 2017, s.133-143.

_____, “Milas (Mesudiye) Bakır Madeni (1750-1816), *Turkish Studies*, 8/5, 2013, s.243-259.

EMECEN, Feridun M., *Doğu Kardeniz’de İki Kıyı Kasabasının Tarihi, Bulancak-Piraziz*, İstanbul 2005.

_____, *Doğu Karadeniz’de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi: Şalpaazarı-Beşikdüzü*, Trabzon 2010.

ERÜZ, Coşkun-ERÜZ, Güler-KANDEMİR, Raif-ÜÇÜNCÜOĞLU, Güngör, “Antik Çağdan Günümüze Gümüşhane-Torul-Kurum (Gorom-Kromni) Vadisi Demografik Değişimi”, *İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu*, 25-28 Mayıs 2010.

İPEK, Nedim, “II. Abdülhamid Döneminde Trabzon’da Amele Göçü”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Güz 2018;(25):103-132

KARAGÖZ, Rıza, *Haznedarzade Süleyman Paşa*, Samsun 2009.

KILIÇASLAN M. Emre, “Bandıra Usulsüzlüklerine Bir Örnek: Trabzon Kayıklarındaki Rusya”, *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu IV*, İstanbul 2012, s.219-230.

KÖSE, İsmail, “İngiliz Seyyahların Günlüklerinde Gümüşhane ve Trabzon Limanı’na Ulaşan Ticaret Yolları 1840-1900, *Gümüşhane Tarihi*, Gümüşhane 2016.

KÖSE, Osman, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri”, *Trabzon ve Çevresi, Uluslararası Tarih, Dil, Edebiyat Sempozyumu*, Trabzon 2002, s. 289-312.

MEEKER, M. E., *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus*, İstanbul 2015.

ÖZDİŞ, Hamdi, *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti’nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)*, Ankara. 2008.

ÖZEL, Oktay, *Türkiye 1643 Goşa’nın Gözleri*, İstanbul 2013.

ÖZCAN, Tuğrul, *Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı*, Ankara 2014.

SAYLAN, Kemal, *1868-1914 Döneminde Ordu Kazası*, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2007.

_____, *Gümüşhane- İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih (1850-1918)*, İstanbul 2014.

_____, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Sancağında Yaşanan Gayrimüslim Göçleri”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Trabzon 2016.

ŞİMŞEK, Eyyub, “On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Karadeniz Bölgesi’nden Rusya’ya Yapılan Göçler Üzerine Bazı Gözlemler”, *TAD*, C.36/S.62, 2017, s.247-271.

TABAK, Faruk, *Solan Akdeniz 1550-1870 Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım*, İstanbul 2010.

TOSUN Murat Dursun, *Osmanlıca Arşiv Belgelerinde Gümüşhane Tarihte Yaşananlar ve Ayrıntıları (1695-1928)*, CI, II, İstanbul 2017.

UYGUN Süleyman, *Osmanlı Lübnan'ında Değişim ve İç Çatışma, Marunî Asi Yusuf Bey Kerem*, Ankara 2017.

ÜÇÜNCÜ, Uğur, "Milli Mücadele Yıllarında Gümüşhane'de Rumlar ve Pontus Hareketi", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2017; (23), s.107-142.

ÜÇÜNCÜOĞLU, A. Güngör, *Zigana Dağı Efsanesi*, Torul 2007.

YALÇINKAYA, M. Alaaddin, "Trabzon'daki Son İngiliz Konsolosu Vorley Harris'in Raporlarına Göre 1952 Yılında Gümüşhane", *Gümüşhane Tarihi*, Gümüşhane 2016.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara 1985.

YILDIZ, Adnan, *Osmanlı Belgelerinde Ordu*, İstanbul 2013.

YÜKSEL, Ayhan, *Giresun Tarihi Yazıları*, İstanbul 2012.

ZAMAN, Mehmet, *Doğu Karadeniz Kıyı Dağlarında Yaylalar ve Yaylacılık*, Erzurum 2007.